

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

IV. évfolyam

2007/2.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Gazdik Gyula:

A palesztinai iszlámista szervezetek története az 1980-as évek végéig 1

Hudecz Gergely:

Demokrácia és demokratizálódás 19

Háda Béla:

A Srí Lanká-i polgárháború történeti gyökerei 32

KÖNYVISMERTETÉS

Kardos Gábor: A neokonzervativizmus kiigazítása

Francis Fukuyama: Amerika válaszára. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség 51

Impresszum

55

Gazdik Gyula:

A palesztinai iszlámista szervezetek története az 1980-as évek végéig

A tanulmány a palesztinai iszlámista csoportok történetének korai időszakát vizsgálja. A történelmi aspektusok mellett e korszak bemutatása sok vonatkozásban hozzájárul napjaink folyamatainak jobb megértéséhez.

Az itteni iszlámista csoportok fejlődésére az egyiptomi Muzulmán Testvérek gyakoroltak döntő befolyást. E szerveződés ideológiájának, térségbeli szerepének felvázolása után az elemzés részletesen kitér az 1948-as és 1967-es arab-izraeli háborúknak a téma szempontjából fontos kihatásaira. Bemutatja a hetvenes években békés utat követő palesztinai Muzulmán Testvérek növekvő befolyásának okait. Az addigi irányvonalban az iráni iszlám forradalom és az 1982-es libanoni háború nyomán történt változás. Az aktivista stratégiát szorgalmazó csoportok erősödését mutatta az Iszlám Dzsihád, majd az intifada 1987 végi kirobbanása után a Hamász létrejötte. A tanulmány befejező része a PFSZ Nemzeti Chartájával összehasonlítva elemzi a Hamász 1988-as Chartáját.

Bevezető

Az iszlám világban működő fundamentalista csoportok tevékenységét az 1979 februárjában bekövetkezett iráni gátszakadás óta fokozott nemzetközi érdeklődés kíséri. A Khomeini ajatollah (1902-1989) vezette iszlám forradalom győzelmével kezdődő időszakot sokan az iszlám reneszánsz korának is nevezik. Valójában e periódus kezdetei némiképp korábbra, az 1967-es arab-izraeli háborút követő időszakra nyúlnak vissza, a teheráni változások e folyamatot nagyban kiteljesítették. Az arab országok vereségének okait sok szakértő abban látta, hogy az idegen fejlesztési modellek, ideológiai, politikai értékek, így a nacionalizmus átvétele, az iszlám örökség háttérbe szorítása a konfliktusban érintett muszlim államokat jelentősen meggyengítette.

* Gazdik Gyula az ELTE TÁTK Politikai Tudományok Tanszékének docense, posztgraduális tanulmányait Moszkvában, Brüsszelben és Bradfordban végezte. Szűkebb kutatási területei: a közel-keleti térség 19-20. századi története, a közel-keleti politikai rendszerek sajátosságai, Magyarország és a közel-keleti államok diplomáciai kapcsolatai, a politikai iszlám. Az utóbbi években megjelent publikációi elsősorban a közel-keleti rendezési folyamattal, az izraeli pártrendszerrel, s a térség biztonságpolitikájával foglalkoztak.

A tradicionális oldalról elhangzó bírálatok arra a konklúzióra jutottak, hogy a háborús következmények felszámolásának legfőbb előfeltétele az Izraellel szemben álló szekuláris rendszerű arab államok iszlám alapon történő átépítése. Ekkor a legnagyobb presztízsveszteség a pánarab nacionalizmus meghatározó vonulatát képező nasszerizmust érte. Az azóta eltelt évtizedekben a muszlim világban a nacionalizmus térvesztése mindinkább felgyorsult, a keletkezett úrbe egyre erőteljesebben benyomult a politikai iszlám, a hagyományos értékek felértékelődése a mindennapokban is lépten-nyomon tetten érhető. Ezt a folyamatot az iraki baaszista rendszer megdöntésével a nyugati demokratikus értékek egyetemességét valló, s a Közel-Keletet ennek jegyében átformálni akaró Egyesült Államok akaratlanul is siettetette. Azonban az ilyen irányú átalakulást támogató szekuláris csoportok vezető szerepe helyett az eredmény a síita politikai erők parlamenti dominanciája lett, mely egyben cezúrát is jelentett a korábban a szunnita kisebbség által irányított ország történetében.

A politikai iszlám támogatóit, akik közt viszonylag sok diplomás, egyetemi hallgató, katonatiszt is található, a nemzetközi sajtóban gyakorta fundamentalistáknak nevezik. Ők ezt a megjelölést jelentéstartalmának egyoldalúsága, a hozzá kapcsolódó negatív asszociációk miatt nem szeretik. Szerintük ez az elnevezés túlságosan is a tradíció kizárólagosságára, a modern kor értékeitől való elzárkózásra utal, ami a célok tükrében kétségkívül leegyszerűsítés.

Az irányzat képviselői az iszlámot nemcsak vallásnak, hanem az élet minden területére kiterjedő szabályozó elvnek tekintik, a dezintegrációs folyamatokkal szemben egyetlen alternatívaként a hit eredeti forrásaihoz való visszatérés szükségességét hirdetik. E vonulat képviselői fontos feladatnak tartják a muszlim államok belső fejlődésében mutatkozó torzulások, nem kívánatos külső hatások kiküszöbölését, a tradicionális értékeken alapuló, a modernitást meghatározott határokig figyelembe vevő struktúrák megteremtését, a muszlim államok közti szolidaritás folyamatos erősítését, az iszlám világ nemzetközi súlyának növelését. Elvileg számukra a fő cél az iszlám hívők egy nemzetbe való tömörítése a vallás mint egyetlen összekötő kötelék alapján.

A muszlim országok politikai berendezkedésének átépítését célul kitűző, találó elnevezés szerint populista fundamentalista szervezeteket politikai módszereiket tekintve két csoportra lehet osztani: az első a rendszer átalakítását erőszakos úton akarja elérni, a másik pedig a dzsihád politikai formáját választva, az adott politikai intézménystruktúrába való integrálódás révén próbálja a bázisát szélesíteni.¹

¹ Az iszlám fundamentalizmuson belül a jelleget, célokat, alkalmazott módszereket tekintve nagyjából kétféle irányzatot lehet elkülöníteni: az első a hagyományos uralkodó elit hatalmának stabilitását szolgáló tradicionális, a

Az afganisztáni háború időszakától a dzsihád globalizálásának szükségességét hirdető, egymással laza, vagy szervezetenként semmilyen kapcsolatban nem álló, közös ideológia által összefűzött al-Kaida (bázis) hálózat más kategóriába tartozik. Az utóbbi két évtized érdekes fejleménye, hogy a fennálló politikai struktúrába való betagozódás stratégiája láthatóan felértékelődött a „nemzeti” iszlámista erők számára. Erre az útra lépett a tanulmány fő témáját alkotó Iszlám Ellenállási Mozgalom (Harakat al-Mukávama al-Iszlámíja – Hamász), mely a 2006 januárjában rendezett palesztin választásokon látványos győzelmet aratott az autonóm terület politikai életét domináló Palesztin Nemzeti Felszabadítási Mozgalommal (Harakat at Tahrír al-Vataní al-Filasztíní – Fatah) szemben.²

A választási győzelem jelentőségét még hangsúlyosabbá tette az a tény, hogy először fordult elő, hogy a közel-keleti régió szunnita területein működő markáns ellenzéki csoportosulás, a Muzulmán Testvériség egy politikai entitásban a kormányhatalom birtokába került. A kép még összetettebbé vált azzal, hogy nem sokkal korábban az „anya-szervezet”, az egyiptomi Muzulmán Testvérek képviselői jelentősen előretörték az egyiptomi választásokon.³ A palesztinai fordulat jó néhány szakértő számára meglepetést okozott, az esemény háttéréről sok gyors elemzés, s több átfogóbb igénytel írt munka született, de számos kérdés még tisztázásra vár. Mindez a tanulmány témája kapcsán még inkább aláhúzza a történeti háttér alaposabb körülményeinek szükségességét.

A Muzulmán Testvérek

A történeti visszatekintés kiindulópontja elég messzire, az első világháború utáni évek sok szempontból viharos átalakulást hozó korszakára, az egyiptomi Dzsamáat al-Ikhván al-Muszlimín (Muzulmán Testvérek) 1928-ban történő színrelépéséig nyúlik vissza. A populista fundamentalizmust megalapozó szerveződés a Nílus-parti országban olyan időpontban jött

másik pedig a populista vonulat. Gazdik Gyula: Populista fundamentalizmus az iszlám világban, *Társadalmi Szemle*, 1995/7. p. 67.

² Az autonóm területen 2006. január 25-én tartott választásokon a Palesztin Törvényhozó Tanács 132 képviselői helyéből a Hamász 74, a Fatah 45 mandátumot szerzett. Az USA-ban nagy reményeket fűztek a nyugati liberális értékekhez viszonylag közel álló „Harmadik Út” listáján induló jelöltek szerepléséhez, Szalam Fajjad és társai azonban csak 2 mandátumot szereztek. (<http://www.elections.ps/template.aspx?id=291>).

³ A Muzulmán Testvérekhez tartozó „független” jelöltek a 2005. november-decemberi parlamenti választásokon 88 mandátumot szereztek, amely 71 mandátummal több, mint a 2000-ben tartott voksoláson. A Mubarak elnök legfőbb támaszát adó vezető politikai erő, a Nemzeti Demokrata Párt 311 mandátumot kapott, ami 93-mal kevesebb a korábnál. De a kormánypárt a Népi Gyűlésben még így is a helyek közel 70 százalékával rendelkezik, a Muzulmán Testvérek a mandátumok közel 20 százalékának birtokában a második legnagyobb parlamenti tényezővé lépett elő. Elections in Egypt, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Egypt.

létre, amikor egyfajta ellenreakció jegyében a nyugati mintára kialakított politikai intézménystruktúrát, s a liberális nacionalizmust egyre hevesebb támadások érték. Az Ahmed Haszan al-Banná (1906-1949) által létrehozott, erősen centralizált csoportosulás politikai platformja hangsúlyozta, hogy Egyiptom kivételes szerepet játszhat az iszlám feltámasztásában, de ehhez először ki kell irtani azt a mótelyt, mely az országot és a muszlim világ más részeit is károsan befolyásolja.⁴ Az ismeretlenség homályából előbukkant iszmáilíjai tanító hazája felemelkedése legfőbb előfeltételének a politikai intézményrendszer megváltoztatását, a Koránra alapozott alkotmány kidolgozását, a társadalmat megosztó többpártrendszer eltörlését, a nemzet erőit egyesítő politikai tömörülés létrehozását tartotta.

Az iszlám doktrínájára alapozott társadalomszervezési elvekből már logikusan következett, hogy a szervezet tagjai mind a kapitalista, mind pedig a bolsevik típusú modernizációs úttól élesen elhatárolták magukat. A Muzulmán Testvérek gazdaságfilozófiája a társadalmi igazságosság, a gazdasági függetlenség elvének érvényesítését állította középpontba. Számos ipari-kereskedelmi vállalkozással, bankkal rendelkeztek, az ebből származó jövedelemből és az adományokból kiterjedt karitatív tevékenységet is folytattak. A Muzulmán Testvériség vezetője számára a végcél az iszlám unió megteremtése volt, de ez, csak mint távoli realitás; több példaképtől eltérően nála halványabb tónust kapott.⁵ Haszan al-Banná szerint az unióhoz vezető út több lépcsőn keresztül vezet: az első lépés hazája függetlenségének kivívása, a Nílus-völgy egységének megteremtése, ezt követően jöhet létre az arab államok uniója, majd végül az iszlám népek egyesítése, illetve a kalifátus intézményének helyreállítása. Érdekes, hogy Haszan al-Banná már korán felvetette a muszlim országok és az ázsiai nem iszlám államok által alkotott semleges blokk létrehozásának szükségességét. A fél-legális Muzulmán Testvériség, mely a negyvenes évek második felében már körülbelül félmillió taggal, s több millió szimpatizánssal rendelkezett, egyre jelentősebb szerepet vállalt az egyiptomi belpolitikai küzdelmekben. A szervezet titkos apparátusa több politikai merényletet hajtott végre, ezt a

⁴ Haszan al-Banná erősen vallásos miliőben nevelkedett. Az Al-Azhar egyetemet elvégző, vallásmagyarázóként, prédikátorként tevékenykedő édesapja az újításokat kritikával kezelő hanbalita jogfilozófiai iskolához kötődött. Több munkát is írt az iszlám korai korszakáról, noha más kenyérkereseti lehetőséggel is megpróbálkozott, családjának így is csak szerény körülményeket tudott biztosítani. A legidősebb fiú, Haszan al-Banná, aki nagyon fiatalon részt vett brit ellenes politikai megmozdulásokban, 1922-ben lett a Hasafijja szúfi rend tagja, majd a következő évtől az Al-Azhar mellett működő tanítóképzőben tanult. Kairóban a modernista irányzat térnyerését egyre nagyobb ellenszennvel figyelte. 1927-ben Iszmáilíjában vállalt tanítói állást, itt arab nyelvet és irodalmat oktatott.

⁵ Az egyik példakép a 19. század nagy hatású muszlim teoretikusa Dzsamáladdin al-Afgáni (1838-1891) volt, aki a vallást is érintő reformokat a pániszlám összefogás gondolatával kapcsolta egybe. A másik példakép a modern fundamentalizmus egyik előfutárának tekinthető Rasíd Rida (1865-1935) volt. Szerinte az idzsma révén számos olyan újítás került a liturgiába, a mindennapi életbe, melyek végső soron ellenkeznek a hagyományokkal. A pániszlám eszmének ő is nagy jelentőséget tulajdonított, úgy vélte, hogy a kánonjog egységesítésével, a muszlim

módszert az ellenfelek is követték. Haszan al-Banná 1949 februárjában maga is egy megtorló akció áldozatává vált.

A Muzulmán Testvérek, akik meg voltak győződve arról, hogy a politikai filozófiájuk az egész muszlim világra nézve életképes alternatívát jelent, a harmincas években kezdték a térségbeli folyamatokat nagyobb figyelemmel követni. Az arabok szerepét az iszlám ummában Haszan al-Banná meghatározónak tartotta, ezért a térségbeli arab területek felszabadítása – és ennek elősegítésére a Muzulmán Testvérek helyi szervezeteinek létrehozása – elgondolásainak fontos részét alkotta. Főképp a Kairóban tanuló szíriai diákok révén, 1937-ben Damaszkuszban jött létre a Muzulmán Testvérek első Egyiptomon kívüli ága, mely rövidesen az ország több városában, sőt az ugyancsak francia mandátum uralom alatt álló Libanonban helyi szervezeteket állított fel.

A második világháborút követően Musztafá asz-Szibá'í (1915-1964) irányítása alá került damaszkuszi részleg a negyvenes évek végén olyannyira fajsúlyossá vált, hogy amikor az egyiptomi csoportosulást Mahmud Fami al-Nukraszhi miniszterelnök 1948. decemberi meggyilkolását követően átmenetileg betiltották, a szervezet vezetői egy ideig komolyan fontolgatták, hogy az irányító központot Szíriába helyezik át. A további regionális terjeszkedésre a háborút követően került sor, amikor Jordániában, Szudánban, Eritreában, Tunéziában, Marokkóban jött létre a Muzulmán Testvérek helyi tagozata, Irakban és Szaúd-Arábiában azonban ezt nem sikerült elérni.⁶

Az iszlámisták palesztinai megjelenése

A palesztinai angol mandátumterület ügyei Haszan al-Bannát és társait már az 1936-ban kirobbant arab felkelés óta intenzíven foglalkoztatták. Ez volt az a pont, amikor az események alakításába Egyiptom határain túl próbáltak meg szerepet vállalni. Az angolok és a zsidó lakosság ellen irányuló, három éven át tartó megmozdulás sorozat elején az egyiptomi Muzulmán Testvérek vezetője saját testvérét, Abd al-Rahman al-Bannát küldte Palesztinába, hogy személyesen felügyelje a pénzügyi támogatások és a segélyek megérkezését rendeltetési helyükre. A fokozódó zsidó bevándorlás, s a szociális feltételek nagyfokú romlása miatt

népeket egy választott kalifával az élen konföderációba lehetne tömöríteni. A kalifa hatalma a konzultáció elvén alapulna, ha ezt áthágja a közösségnek joga van őt tisztségéből eltávolítani.

⁶ Azt, hogy a vahhábizmussal való ideológiai rokonság ellenére tevékenységüket Szaúd Arábiában nem engedélyezték, I. M. Husaini annak tulajdonítja, hogy a sivatagi királyságban egyetlen politikai színezetű szerveződés sem működhetett. Ishak Musa Husaini: *The Moslem Brethren*. Beirut, 1956. p. 84.

kirobbant felkelést az Arab Magasabb Bizottság irányította. A Háddzs Amin al-Huszeini (1895-1974) jeruzsálemi főmufti vezetette testületben főképp az előkelő családok képviselői vettek részt. Többen közülük politikai csoportosulások vezetői voltak, melyek zömében családi alapon szerveződtek.⁷

A többnyire az arab nacionalista mezőbe tartozó előkelők mellett az eseménysorozat elindításában az Izz ad-Din al-Kasszám (1882?-1935) vezette iszlámisták is jelentős szerepet játszottak. A szíriai származású, Al-Azhar végzett teológus, aki Haszan al-Bannához hasonlóan az ortodox hanbalita jogi iskolához tartozott, azt vallotta, hogy az iszlámot meg kell védeni a belső és a külső ellenséggel szemben.⁸ A hitetlenek, eretnekek elleni fellépés mellett ez az adott esetben Palesztina muszlim-arab karakterének megőrzéséért, a brit mandátum és a zsidó nemzeti otthon felszámolásáért való harcot jelentette. Amíg Izz ad-Din al-Kasszám számára Palesztina felszabadítása az iszlám összefogás megvalósulásának fontos állomása volt, addig a nacionalistáknál a helyi hatalmi pozíciók biztosítása inkább egy tágabb arab identitás erősítésével kapcsolódott össze.

Annak ellenére, hogy az iszlámisták az 1936-os felkelés előkészítésében, sőt al-Kasszám halála után egy ideig az eseményekben is szerepet játszottak, a nacionalistákkal való ellentétek miatt hosszú éveken át nem tudtak a mandátumterületen gyökeret eresztetni. Haszan al-Banná híveinek csak 1945-ben, a Gázai övezetben sikerült szervezetet létrehozniuk, magában Jeruzsálemben hivatalosan 1946 májusában kezdhették el a tevékenységüket. Az itteni központ megnyitása után hamarosan Jaffában, Lyddában, Haifában, s Tulkarmban is irodát nyitottak.

A palesztinai mandátumterület felosztásáról szóló 1947. novemberi ENSZ határozat után a zsidó és arab etnikum között mind kiterjedtebbé váló összetűzésekbe a Muzulmán

⁷ Huszeini és családja 1935-ben hozta létre a Palesztinai Arab Pártot, legfőbb riválisuk a Nasasibi klán pedig egy évvel korábban a Nemzeti Védelem Pártját. A két csoportosulást kisebb, zömében ugyancsak családi alapon álló szerveződések támogatták. Gazdik Gyula: A palesztinai politikai rendszer fejlődésének főbb jellemzői. *Kül-Világ*, 2004/4. p. 5.

⁸ A szíriai Latakia vidékéről származó Izz ad-Din al-Kasszám, akinek a híres egyiptomi teológus Muhammad Abduh (1849-1905) is a mentorai közé tartozott, kairói tartózkodása alatt, angol ellenes megmozdulásokban vett részt, majd az olasz-török háború időszakában, 1911-ben a török hatóságok engedélyével szent háborúra biztatott a Tripolitániába behatoló olasz erőkkkel szemben. A húszas évek elején Palesztinába ment, s 1922 januárjában Háddzs Amin al-Huszeini jeruzsálemi főmufti segítségével ő lett Haifában az Isztiklál mecset imámja. Rövidesen a Legfelső Muszlim Tanács megbízásából a kompetenciájába került a házasságok regionális regisztrációja, illetve a húszas évek végén ő lett az iszlám identitás erősítését, a hívők szociális helyzetének javítását célul kitűző Muszlim Fiatalok Egyesületének elnöke. Mindez lehetővé tette, hogy nézeteit sokakkal megismertesse. A zsidó telepések és angolok elleni fellépést megpróbálta szervezté tenni, s az 1929-es zavargásokat követően a damaszkuszi főmufti által kiállított fetvát felhasználva próbálta a zsidók és angolok elleni atrocitásokat vallásilag igazolni. A harmincas évek elején „fekete kéz” néven titkos szervezetet hozott létre, emberei Palesztina északi részén hajtottak végre főként zsidó telepések elleni támadásokat. Az angolok véletlenül bukkantak a nyomára, s 1935 novemberében tűzharcban lelőtték. Segev, Tom: *One Palestine*. Abacus, 2002. pp. 359-363.

Testvérek fegyveresei is bekapcsolódtak.⁹ Izrael Állam megalakulását követően, 1948 májusában kirobbant első arab-izraeli háború időszakában Hasszán al-Banná főleg egyiptomiakból álló önkénteseket küldött az itt harcoló arab irreguláris erők támogatására, ám ezek harcértéke nem volt túl jelentős. Az arabok katonai veresége, a mandátumterület három részre való felosztása, a Muzulmán Testvérek helyi szervezeteit is nagyban érintette.¹⁰

Az első arab-izraeli háború következményei

Az ENSZ felosztási határozatát követő összecsapások, a zsidó fegyveresek által 1948 áprilisában elkövetett Der Jaszin-i tömeggyilkosság után eluralkodott pánik, az életfeltételek ellehetetlenülése, valamint a helyi vezetők felszólítása következtében közel 800 ezer palesztinai arab hagyta el a lakhelyét. Ezek túlnyomó többsége Ciszjordániában, Gázában, s a szomszédos államokban felállított menekülttáborokba került. Az arabok által *nakbának*, vagyis szerencsétlenségnek nevezett történelmi fordulópontra a helyi palesztin társadalmat szétzilálta, az egyes régiókban a nemzeti mozgalom, az elitformálódás szempontjából új feltételrendszer alakult ki.¹¹ A Muzulmán Testvérek helyi szerveződései közül az egyiptomi uralom alá került Gázai övezetben lévő csoportosulás igyekezett megőrizni a területhez kötődő identitását. De a kairói királyi kormány, majd az 1952-es forradalom nyomán hatalomra kerülő katonai rezsim és az egyiptomi Muzulmán Testvérek viszonya az ő sorsukat is egyre inkább meghatározta. A monarchia utolsó éveiben kialakult egyre súlyosabb ellentétek után az ekkor Haszan al-Hudaybí (1895?-1973) vezetése alatt álló egyiptomi iszlámisták eleinte úgy vélték, hogy a katonai vezetés több tagjához fűződő szorosabb kapcsolatuk garantálja, hogy az új rendszerben fontos szerephez jussanak. A pártok 1953. januári betiltását is úgy interpretálták, hogy fontos lépés történt az Muzulmán Testvérek által ideálisnak tartott berendezkedés

⁹ Az ENSZ Közgyűlés 1947. november 29-én elfogadott 181. számú közgyűlési határozata a közel 30 ezer négyzetkilométert kitevő mandátumterület 56 százalékát jelentős arab populációval egy létrejövő zsidó, a fennmaradó részt egy arab állam és a nemzetközi ellenőrzés alatt maradt területek számára tartotta fenn. A határozat a különválás kapcsán felmerülő nehézségek áthidalására fontosnak tartotta a két állam közti gazdasági unió megteremtését, s előírta, hogy Nagy-Britanniának a katonai jelenlétét 1948. augusztus elsejéig meg kell szüntetni. Gazdik Gyula: A közel-keleti térség. in: Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet II.* Osiris Kiadó, 2005. p. 273.

¹⁰ A háború eredményeként az egykori mandátumterületből Izrael összesen 20770 négyzetkilométer birtokába jutott. Ciszjordánia és Kelet-Jeruzsálem bekebelezésével Transzjordánia több, mint 6000, a Gázai övezettel Egyiptom pedig 340 négyzetkilométerrel növelte a területét.

¹¹ Izrael létrejötte előtt a mandátumterületnek kb. 2 millió lakosa volt, ennek kétharmada arab volt, akik közül közel 950 ezren azon a területen ott éltek, ahol a zsidó állam létrejött. A háború után Izrael Állam területén közülük csak 160 ezer fő maradt. 1952-ben az 1, 6 millió palesztin lakhely szerinti megoszlása a következő volt (százalék): Izrael

megvalósítása érdekében. De az új rendszer erős embere, Gamal Abdel Nasszer (1918-1970) egyre terhesebbnek érezte a szervezet politikai szerepvállalását, s az 1954 októberében ellene megkísérelt alexandriai merénylet után a szervezet működését betiltották.¹²

Az egyiptomi városokban a Muzulmán Testvérek ellen elindított kampány kiterjedt a Gázai-övezetre, az aktivisták itt is illegalitásba kényszerültek, számos tagot, szimpatizánst letartóztattak, sokan más arab országokba menekültek. A kairói kormány politikájával való elégedetlenség az ötvenes években többször is megmozdulásokhoz vezetett, melyek szervezésében a Muzulmán Testvérek mellett az illegalitásban lévő kommunisták is jelentős szerepet játszottak. Az 1956-os szuezi krízis időszakában az iszlámista aktivisták az övezetet a következő év tavaszáig megszállva tartó izraeli erők ellen gerilla akciókat hajtottak végre.

A szuezi háború után a kairói rendszer továbbra is keményen fellépett a szervezet tagjaival szemben, sok gázai aktivistát is letartóztattak. Az illegalitásban lévő iszlámistákra ebben az időszakban jelentős hatást gyakoroltak Szajjid Kutb (1906-1966) nézetei. A Muzulmán Testvérek Haszan al-Banná után legnagyobb formátumú teoretikusa, akit Nasszer kivégeztetett, az iszlám és a nyugati civilizációt élesen elhatárolta egymástól. Űgy vélte, hogy a nyugati modell a pogány idők Arábiájának barbárságához hasonló modern barbárság, melyet kizsákmányolás, individualizmus, erkölcsi züllés jellemez. Élesen támadta a nacionalizmust, hangsúlyozta, hogy a muszlimok világi berendezkedésű államaikban a fennálló viszonyok megváltoztatását csakis dzsihad, vagyis szent háború révén tudják elérni. Ez jelenthet a célok elérésére irányuló mozgósítást, agitációt, ha viszont más út nem maradt, akkor egyet jelent a fegyveres harccal. A muszlimok Isten kiválasztottjai, a világ vezetésére hivatottak, harcuknak az igazság diadalához, vagyis Isten földi királyságának megteremtéséhez kell vezetnie.¹³

Az 1948 utáni korszak konfrontatív egyiptomi miliőjéhez képest a Nyugati Parton maradt, jordániai fennhatóság alá került Muzulmán Testvérek egész más körülmények között működhettek. A transzjordán uralkodó, Abdullah emír (1882-1951) 1945 őszen védnökséget vállalt az akkor létrejött iszlámista szervezet felett, majd a következő év januárjában a tevékenységüket hivatalosan is legalizálta. A transzjordániai brit mandátum befejezése után

(11), Gázai övezet (18), Ciszjordánia (47), Libanon (7), Szíria (5), Transzjordánia (9), másutt (3). Ghanem, As'ad: *The Palestinian Regime: A Partial Democracy*. Sussex Academic Press, 2001. p. 8.

¹² Az Alexandriában 1954. október 26-án egy tömeggyűlésen beszédet mondó Nasszerre a tömegből több lövést adtak le, de a Forradalmi Parancsnoki Tanács elnöke sértetlen maradt. A hatóságok az elfogott merényletről azt állították, hogy Muzulmán Testvérek tagja. Ezt a vélekedést a szervezet tagadta, azt állítván, hogy a kormány ürügyet keresett a csoportosulás betiltására.

¹³ Y. Yazbeck Haddad a Szajjid Kutb munkásságával foglalkozó tanulmányában emlékeztet arra, hogy a korábban a modernista irányzathoz közel álló egyiptomi teológus a palesztinai háború és az USA-ban folytatott tanulmányait követően változtatott radikálisan a nézetein. Y. Yazbeck Haddad: *The Quranic Justification for an Islamic Revolution: the View of Sayyid Qutb*, *The Middle East Journal*, 1983/1. pp. 14-29.

1946-ban királyi címet felvevő uralkodó és az iszlámisták viszonyát jellemző szívéllyesség persze a kölcsönös érdekeken alapult. A szervezeti struktúra zavartalan kiépítéséért cserébe a király számíthatott a támogatásukra a nacionalista és baloldali csoportokkal szemben, vagyis egyfajta stabilizáló tényezői voltak a politikai hatalomnak. A Muszlim Testvériség pozitívan fogadta Transzjordánia és Ciszjordánia egyesítését, melynek eredményeként 1949 áprilisában létrejött a Jordán Hasemita Királyság. Az új államalakulat kikiáltását egy évvel később népszavazás is megerősítette. Az új állam parlamentjében és szenátusában a képviselők felét a ciszjordán, másik felét a transzjordán képviselők tették ki. A rendszer a vezető családok lojalitásának biztosítása mellett nagy gondot fordított arra is, hogy például a falusi előjárók is érdekeltek legyenek a kormányzat támogatásában.

Az egyesítést követően a ciszjordániai Muzulmán Testvérek tevékenysége összekapcsolódott a transzjordán szervezetekkel. Az iszlámisták és az uralkodóház viszonyát I. Abdullah király meggyilkolását követően is az együttműködés jellemezte.¹⁴ Ha valamely politikai-gazdasági döntéssel nem értettek egyet, igyekeztek a bírálatukat a kormányra korlátozni. A Muzulmán Testvérek már ekkor is jelentős szerepet játszottak civil szervezetek, óvodák, iskolák, egészségügyi, vallásos- jótékonyági szerveződések működtetésében. Ez utóbbiak munkájának koordinálása az Iszlám Jótékonyági Központon keresztül történt. A királyságban tevékenykedő jótékonyági szervezetek nagy része a Muzulmán Testvérekhez tartozott.

A júniusi háború utáni korszak folyamatai

A hidegháborús kor térségbeli történetének egyik legnagyobb vízváltója az 1967 júniusában lezajlott harmadik arab-izraeli háború volt. A konfliktus a zsidó állam addigi legnagyobb katonai sikerét hozta: csapatai elfoglalták a Sínai-félszigetet, a Golán-fennsík nagy részét, Ciszjordániát, Kelet-Jeruzsálemet, s ezzel az Izrael fennhatósága alatt álló terület több mint négyszeresére növekedett. A hatnapos háború után, mely az ország stratégiai pozícióit

¹⁴ I. Abdullah királyt egy palesztin merénylő 1951 júliusában Jeruzsálemben az Al-Aksza mecset bejáratánál meggyilkolta. Sokan Háddzs Amin al-Huszeint, volt jeruzsálemi főmuftit sejtették a merénylet mögött, akit az uralkodó megfosztott címétől. Az Arab Magasabb Bizottság vezetőjeként Huszeini volt az 1936-39-es arab felkelés egyik szervezője, újabb letartóztatása elől külföldre szökött, több átmeneti állomás után a második világháború alatt Hitler vendégeként Berlinben kötött ki. Ő volt az emigrációban élő nemzeti vezetés irányítója, 1945 után Egyiptomba ment, innen igyekezett befolyást gyakorolni a nemzeti mozgalomra. Sok palesztin fiatal nacionalista azonban Huszeint is „szerencsétlen nemzedék” tagjai közé sorolta, amely elvesztette Palesztinát. Huszeini az ötvenes évektől politikailag teljesen háttérbe szorult, ellentmondásos pályája 1974-ben, Bejrútban ért véget. The Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs, Jerusalem http://www.passia.org/index_pfacts.htm.

radikálisan átformálta a környező államok rovására, olyan helyzet alakult ki, melynek kihatásai állandósították a feszültséget a térségben, a megoldásra tett kísérletek pedig napjainkig csak részeredményeket hoztak. A harci cselekmények következtében a palesztin menekültek száma több százezer fővel gyarapodott. A hivatalos ENSZ adatok 1967 júniusa után már 1,3 millió menekültet tartottak nyilván. Az egész korábbi mandátumterület elfoglalásával nagyszámú palesztinai arab került izraeli fennhatóság alá.¹⁵ E területek pacifikálása nem volt egyszerű feladat, a Gázai-övezetben az ellenállást Ariel Saron tábornoknak csak 1971-ben sikerült megtörnie.

A korábbi háborúhoz hasonlóan a politikai status quo ismételt megváltozása nagyban kihatott a palesztinai Muzulmán Testvérek tevékenységére. Az addig eltérő körülmények közt tevékenykedő gázai és ciszjordániai csoportok a hatvanas évek végén kerültek egy nagyobb szervezeti keretbe. Az izraeli megszálló hatóságok az Muzulmán Testvérek infrastruktúrájának kiépítését, a meglévő létesítmények bővítését nem gátolták, mivel úgy érezték, hogy az iszlámisták fontos ellensúlyozó tényezők lehetnek a Palesztin Felszabadítási Szervezethez (PFSZ) kapcsolódó nacionalista szervezetekkel szemben.¹⁶ Sőt a palesztinai iszlámisták számára lehetővé tették, hogy a jordániai testvérszervezettel szoros kapcsolatban maradjanak. A megszállt területeken tevékenykedő Muzulmán Testvérek nem a dzsihád, vagyis az adott körülmények közt a felszabadító háború, hanem a *da'wa* elvére támaszkodva építették fel a politikai stratégiájukat. Vagyis, a fő feladatnak azt tekintették, hogy minél mélyebb gyökeret eresszenek a helyi muszlim társadalomban, az iszlám értékek az emberek mindennapi életét mind teljesebben áthassák.

Ebben a vonatkozásban az előrehaladás hosszú, szisztematikus munkát igényelt, mivel a hatvanas évek végétől felgyorsult társadalmi folyamatok számos vonatkozásban a szekuláris nacionalizmus bázisát erősítették. A megszállt Ciszjordániában a tradicionális elit 1967 után

¹⁵ A háború kirobbanása előtt a palesztinai arabok száma 2,7 millió főt tett ki. Ebből kb. 1 millió fő volt menekültként főként a szomszédos arab országokban. A Nyugati Parton szintén 1 millió, a Gázai-övezetben 400.000, magában Izraelben pedig 300.000 palesztin élt. 1970-ben kb. 3 millió palesztinból 400.000 Izraelben, 1 millió pedig a megszállt Nyugati Parton és a Gázai-övezetben élt. A fennmaradó 1,6 millió főből 800.000 Jordániában, 600.000 Szíriában és Libanonban, s 200.000 fő más országokban élt. *The Right of Return of the Palestinian People*. United Nations, 1978. p. 10.

¹⁶ A PFSZ Ahmed Sukeiri vezetésével 1964 májusában, a jordániai fennhatóság alatt lévő Kelet-Jeruzsálemben jött létre. Megalakulást elsősorban az inspirálta, hogy az izraeli nukleáris program előrehaladása, a Galileai tengertől a Negev sivatagig húzó vízvezeték kiépítésének befejezése fokozta térségbeli feszültséget. A tömörülést Kairó szoros politikai felügyelete mellett Nasszer egyiptomi elnök az Izraellel szembeni nyomásgyakorlás egyik eszközévé kívánta tenni. A szervezet legfőbb döntési szervének a képviselőtestületként funkcionáló Nemzeti Tanácsot nyilvánította, melynek tagjai a különböző politikai frakciók, helyi és diaszpórában élő palesztinok, szakszervezetek, más társadalmi szervezetek képviselőiből kerülhettek ki. A PFSZ operatív ügyeinek irányítását a dokumentum egy választott Végrehajtó Bizottságra bízta. Az alkotmányban rögzített intézményi struktúra egy átmeneti állapotra lett tervezve, melyet egy valamikori választás után módosítani akartak. Gazdik Gyula: A palesztin politikai rendszer fejlődésének főbb elemei. *Kül-Világ*, 2004/4. pp. 10-11.

nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is meggyengült. A parasztság körében felgyorsult a proletarizálódás, a bér munka szerepe jelentős mértékben felértékelődött, az Izraelben és más országokban újonnan kínálkozó munkavállalási lehetőségek nyomán bekövetkező anyagi gyarapodás, az oktatásban résztvevők körének nagyfokú bővülése, a művelt városi középréteg súlyának növekedése, összességében mind szerepet játszottak a régi típusú patrónus-kliens viszony háttérbe szorulásában. A Muzulmán Testvérek nagyon sokrétű tevékenységbe kezdtek, melynek egyik látványos megnyilvánulása volt a mecsetek számának növekedése: 1967-1989 között a megszállt területeken a számuk 600-ról 1350-re emelkedett.¹⁷

Ezek jórészt függetlenek voltak a helyi iszlám szent helyeket felügyelő vallási adminisztrációtól. A hetvenes évek elejétől elkezdtek az ideológiailag elkötelezett diákszervezetek létrehozását, melyek idővel komoly bázist biztosítottak számukra az egyre szaporodó, korábban egyértelműen a nacionalista és baloldali diákszervezetek által dominált felsőoktatási intézményekben. Az egyetemek, főiskolák hálózatának növelését az izraeli hatóságok is bátorították. Úgy gondolták, hogy biztonságpolitikai szempontból jobb, ha minél több palesztin diákot otthon tartanak, s kevesebben kerülnek ki külföldi oktatási intézményekbe. Ez egyben fontos hozzájárulás volt a palesztin civil társadalom, egy új elit kialakulásához. A hallgatók 70 százaléka ugyanis menekülttáborokból, falvakból, kisvárosokból érkezett.¹⁸ A felsőoktatási intézményeknek, különösképp az 1983-ban a Muzulmán Testvérek ellenőrzése alá került Gázai Egyetemnek, jelentős szerepük volt a káderutánpótlás biztosításában.

A szervezet nagy figyelmet fordított a vallásos oktatásra, megkezdtek az egészségügyi hálózat kiépítését, s jelentős erőfeszítést tettek a különböző szociális, jótékonyági civil szerveződések kialakítására. Ezek első összefogó központja lett az al-Mudzsammaa al-Iszlámí (Iszlám Jótékonyági Liga), melyet a palesztinai Muzulmán Testvérek egyik legnagyobb tekintélyre szert tett vezetője, Ahmed Jászín sejk (1937?-1994) 1973-ban hozott létre.¹⁹ A

¹⁷ *Dealing with Hamas*, International Crisis Group (ICG), 2004. január 26. p. 5.

¹⁸ Az új felsőoktatási intézmények közül először Bir-Zeit Egyetemet hozták létre 1972-ben, ezt követően Betlehemben, Hebronban, Nabluszban, Jeruzsálemben, majd 1978-ban Gázában hoztak létre egyetemeket. Ez utóbbi az Al-Azhar helyi intézményeként működött. Eredetileg azért került felállításra, mert miután Szadat jeruzsálemi látogatása után súlyos ellentétek robbantak ki a PFSZ és a kairói kormány között, Egyiptom 1978-ban megtagadta palesztin diákok fogadását. Ezen intézmények mellett számos college-ot létesítettek. Az első intifada kitörésének előestéjén már 20 ezer palesztin diák tanult helyi felsőoktatási intézményekben. Glenn E. Robinson: *Authoritarianism with a Palestinian Face. Current History*, 1998/1. p. 14.

¹⁹ Ahmed Jászín Majdan (héber nevén Askelon) mellett lévő kis helységben, Torban, viszonylag jól szituált szülők gyermekeként, valószínűleg 1937-ben született. A hadiesemények elől a család 1948-ban Gázába menekült, a falut, ahol addig laktak, az izraeliek teljesen lerombolták. Jászín 12 éves korában futball baleset következtében majdnem teljesen lebénult, s egész életére tolokocsiba kényszerült. Középiskolai tanulmányai befejezése után az Al-Azharon tanult tovább, s 1955-ben itt lett a Muzulmán Testvérek szervezetének tagja. Gázába visszatérve tanítóként, prédikátorként tevékenykedett. Ezt követően, 1964-1965 közt ismét Kairóban, ezúttal az Ein-Shams egyetemen tanul,

központ irányítása alá rendelőintézetek, sportklubok, óvodák, szociális segítségnyújtással, s vallásos szövegek értelmezésével foglalkozó csoportok tartoztak. Az Iszlám Jótékonyági Liga megalakulásának nemcsak szociális, hanem politikai szempontból is nagy volt a jelentősége. A koordinációs központtal olyan intézményi bázis jött létre, mely lehetővé tette, hogy az iszlám értékeket a populáció szélesebb csoportjai számára közvetítsék.

A hetvenes évek közepén további centrumok létesültek, ilyen volt például az 1976-ban létrejött, hasonló tevékenységi körrel bíró Iszlám Társaság. A Muzulmán Testvérek idősek számára iszlám otthonokat, gyerekeknek árvaházakat, illetve kórházi létesítményeket tartottak fenn. Fontosnak tartották, hogy a szakmai egyesületek vezetésében is nagyobb befolyásra tegyenek szert. A palesztinai iszlámistáknak az 1967-es háborút követő stratégiáját nemcsak a jordániai, hanem az egyiptomi példa is motiválta. Nasszer halála után az új egyiptomi elnök, Anvar Szadat (1918-1981) az addig üldözött Muzulmán Testvéreknek – nem utolsósorban a szaúdi anyagi támogatás hatására – fél-legális státuszt biztosított. Politikai pártot nem hozhattak létre, de lapokat megjelentethettek, szociális, egészségügyi és jótékonyági hálózat kiépítését is megkezdhették. A Haszan al-Hudaybí és Umar at-Tilmiszáni irányította csoportosulásnak a fennálló struktúrába történő integrálódást célzó erőfeszítései a szervezeten belül egyre erősödő vitákhoz vezettek. A palesztinai iszlámisták hetvenes években tapasztalható megerősödésében az is szerepet játszott, hogy az olajárrobbanás miatt meggazdagodó Szaúd-Arábiától és kisebb Öböl-menti arab államoktól jelentős támogatást kaptak. A zsidó állam korábban említett hallgatólagos jóváhagyása nemcsak a megszállt területeken történő építkezés, hanem az Izraelben élő arabokkal való kapcsolatok erősítése szempontjából is fontos tényező volt a számukra.

A nyolcvanas években bekövetkező fordulat: az Iszlám Dzsihad létrejötte

A nyolcvanas évek elejétől váltás következett be a palesztinai Muzulmán Testvérek irányvonalában. A szervezet néhány vezetője és sok fiatal aktivista egyre inkább a politika felé fordult. Az első tényező, amely ezt a fordulatot stimulálta, az iráni iszlám forradalom győzelme volt. Az Egyesült Államok stratégiai szövetségesének számító sah rendszerének bukása, az

de az egyiptomi hatóságok a Muzulmán Testvérekkel való kapcsolata miatt visszaküldték Gázába. 1966-ban felforgató tevékenység vádjával letartóztatták, s egy hónapos vizsgálati fogság után engedték szabadon. Az izraeli megszállást követően Jászín a csoportosulás új irányvonalának megfelelően, a da'wa szellemében tevékenykedett. Iszmáil al-Khalidi távozása után ő lett a gázai Muzulmán Testvérek meghatározó szerepet játszó vezetője.

Iráni Iszlám Köztársaság kikiáltása, alkotmányának elfogadása a térségbeli iszlámista csoportok részéről rendkívül élénk visszhangot váltott ki. Az egyiptomi Muzulmán Testvérek vezetői annak ellenére, hogy a változás a sítizmus egyik fellegvárában történt, óvatos szimpátiájuknak adtak hangot. Emlékeztettek arra, hogy annak idején a szunnita és a síita irányzat közti hídépítésnek Haszan al-Banná is nagy jelentőséget tulajdonított. Szerintük bebizonyosodott, hogy a modern korban iszlám alapon is lehetséges egy államstruktúra létrehozni, s azt működtetni. Ugyanakkor saját országukban egy iszlám forradalom érdekében teendő lépésektől, a fennálló hatalmi status quo teljes felforgatásától Tilmiszániék elhatárolódtak.²⁰ Az egyiptomi szervezeten belül sokan szimpatizáltak Ruhollah Khomeini nézeteivel, számos aktivista mérsékeltnek tartván a Tilmiszáni vezette csoportosulás irányvonalát, kivált a szervezetből és a hetvenes évek végén létrehozott radikális szervezetekhez csatlakozott, melyek az államhatalom megdöntését, iszlám alapon való új struktúra kialakítását tűzték ki célul.²¹

Az iráni események a palesztinai Muzulmán Testvérek soraiban is erősítették azokat, akik az addigi politikát zsákutcának tartották. Az Egyiptomban tanuló, a szervezettel kapcsolatba került palesztin egyetemisták egy csoportja Fathi Abd al-Aziz Skáki (1951-1995) vezetésével úgy vélte, hogy tömörülésük marginális ügyekre koncentrál, s egyáltalán nem foglalkozik a megszállás miatt nagy fontosságú nemzeti kérdéssel.²² De a nacionalistákat is bírálattal illették, mivel az iszlámnak nem biztosítanak kellő súlyt a programjukban. A teheráni fordulat után Skáki, a szunnita szerzők közül elsőként az iráni vallási vezetőt dicsőítő pamfletet írt, melyet az egyiptomi hatóságok elkoboztak. Két társával nagyjából ez idő tájt

<http://www.miftah.org/Display.cfm?DocId=3377&CategoryId=3>, Mishal, Shaul - Sela, Avraham: *The Palestinian Hamas: Vision, Violence, and Coexistence*. Columbia University Press, 2000. <http://pnews.org/ArT/EuR/IsMP.shtml>.

²⁰ Mérsékelt állásfoglalásuk annak is betudható volt, hogy egyik nagy patrónusuk Szaúd-Arábia és Irán közti viszony kifejezetten ellenséges volt. Nehezteltek Teheránra azért is mivel annak szövetsége Háfesz Asszad szíriai elnök kegyetlenül leszámolt az ottani Muzulmán Testvérekkel, s ezt az iráni vezetés szó nélkül hagyta.

²¹ Egyiptomban a szadati időszakban a fél-legális státuszt élvező Muzulmán Testvérek mellett a hetvenes évek derekán jelentek meg a radikális szerveződések. Az ún. „Akadémia Csoport” 1974-ben egy rövid időre megszállta a Műszaki Katonai Akadémiát, majd sikertelen kísérletet tett az Arab Szocialista Unió székházának elfoglalására. Ennél is jelentősebb volt a három évvel később színre lépő at-Takfír wa al-hidzsra (a Hitetlenek elhagyása) nevű csoportosulás. A „hitelenné vált társadalom iszlamizálását” hirdető szervezetet az „Akadémia Csoport” hoz hasonlóan a hatóságoknak sikerült dezorganizálni. Az iráni forradalom és az egyiptomi-izraeli békeszerződés hatására újabb szerveződések alakultak. Többek közt ide tartozott az 1979-ben létrehozott Iszlám Dzsihád (Iszlám Szent Háború), mely Anvar Szadat egyiptomi elnököt 1981 októberében meggyilkolta.

²² Dr. Fathi Abd al-Aziz Skáki családja Jaffából menekült Gázába, ő a Bir-Zeit egyetemen matematikus végzettséget szerzett, majd orvosi tanulmányok céljából a hetvenes évek derekán Egyiptomba ment, s 1981-ben kapta meg az újabb oklevelét. A gyakornoki idő letelte után Jeruzsálemben praktizált, majd visszatért Gázába. Az általa létrehozott Iszlám Dzsihád az első intifádát megelőző korszakban Gázában és Jeruzsálemben izraeliek ellen több merényletet hajtott végre. 1988-ban Skákít Libanonba deportálták, ahol Iszlám Dzsihádot újjászervezte, közeli kapcsolatba került Hezbollah-hal, s az itt lévő iráni iszlám gárdistákkal. A palesztin-izraeli Elvi Nyilatkozat 1993. szeptemberi aláírása után kulcsszerepet játszott az egyezményt elutasító 10 palesztin szervezet damaszkuszi tömörülésének létrehozásában. 1995 októberében Máltán valószínűleg izraeli ügynökök meggyilkolták.

hozta létre Kairóban a Palesztin Iszlám Dzsihád nevű szervezetet, ugyanakkor a szülőföldjén működő Muzulmán Testvéreknek is tagja maradt.²³ Vagyis az új csoportosulás létrehozása az egyiptomi szervezet megalakításával párhuzamosan történt. Palesztinába való visszatérésük után a dzsihad gondolatát igyekeztek népszerűsíteni az egyetemeken, iskolákban és mecsetekben. A Muzulmán Testvérek, akik a sítizmusnak tett túlzott engedményekkel, eretnekséggel vádolták őket, félték attól, hogy gyengítik a bázisukat, és az egész szerveződést veszélybe sodorják. A fő különbség a két szervezet között a stratégiai prioritások eltérésében rejlett. A Muzulmán Testvérek a da'wa szellemében az iszlám értékek dominanciájára, szociális tényezőkre, politikai térnyerésük megalapozására helyezték a hangsúlyt. Ezzel szemben a Dzsihad vezetői számára az iszlámista mozgalom sikerének centrális kérdése Palesztina dzsihad útján történő felszabadítása volt, s utána következhetett egy új struktúra kialakítása, s az emberek gazdasági-szociális helyzetének javítása.²⁴

A Muzulmán Testvérek végül is a korábbi stratégia fokozatos módosításra kényszerültek, az aktivista irányba történő fordulatban az Iszlám Dzsihad kihívása mellett úgyszintén szerepet játszott a nacionalista tábornak az 1982-es libanoni háború után tapasztalható meggyengülése. Már a konfliktus kirobbanása előtt Ariel Saron, akkori izraeli hadügyminiszter számos ciszjordániai PFSZ-barát polgármestert, önkormányzati testületet eltávolított, s néhány hónappal később hasonló lépéseket tett Gázában. Júniusban az izraeli erők Libanonba történő benyomulásával a háború stratégiai végcélját, a PFSZ katonai szétzúzását Izraelnek nem sikerült elérnie. A katonailag meggyengített, politikailag még inkább megosztott PFSZ Tunéziába helyezte át a székhelyét, s szembe kellett néznie azzal, hogy a megszállt területeken is új kihívások jelentkeznek. A Fatah által is favorizált, illetve az újonnan alakult helyi szervezetekben 1982 után megerősödött a baloldal, s az iszlámisták befolyása, ugyanakkor a Fatahkal szimpatizáns értelmiségi csoportok tömegbefolyása visszaesett. Ezen még az sem változtatott sokat, hogy a nyolcvanas években Arafat jelentős összegeket utalt át a Fatah libanoni, ciszjordániai, gázai pozícióinak megerősítésére.

A keletkező űrt a Muzulmán Testvérek csak úgy tudták volna igazán kihasználni, ha az eredeti elképzeléseik mellett a nacionalista célok megvalósításáért folytatott harcot is fokozottabban felvállalják. Sürgető volt lépni ezen a területen, mivel az új rivális, az Iszlám Dzsihad is e mezőben próbált terjeszkedni, nem is szólva arról, hogy a gazdasági-szociális

²³ Az Dzsihad eszméinek formálódására a „klasszikusok”, így Abu-Hámid Muhammad al-Ghazáli (1058-1111) a már említett Afgáni, Abduh, Rida és al-Banna mellett az iszlám újradikális ideológia képviselői, többek közt Szajjid Abu-l-A'la Mavdúdi (1903-1979), Kutb és Khomeini gyakoroltak irányadó hatást.

²⁴ Fathi Skáki koncepciójáról egy interjúban érdekes adalékokat közöl utóda, Ramadan Abdallah Shallah. *Journal of Palestine Studies* (JPS), 1999/4. pp. 61-73.

helyzet romlása miatt a feszültség is nőtt a megszállt területeken. Az aktivista politika felvállalásához szükség lett volna más politikai erők támogatására, de ezt gátolták a Muzulmán Testvérek egyes vezetői részéről tapasztalható fenntartások. Jászín például a nacionalistákkal való kooperációt még a baloldallal való együttműködésnél is kártékonyabb dolognak tartotta. Egyik interjújában kijelentette, hogy az a hívő, aki a Fatahhoz csatlakozik, az egy bort ivó, vagy disznóhúst evő muszlimhoz hasonlítható.²⁵

A sejk pedig azok közé tartozott, akik az irányvonal változását szorgalmazták, s ennek keretében előkészületeket tett arra, hogy fegyveres harcot kezdjenek a megszállók ellen. Az erről értesülő izraeli hatóságok 1984-ben 12 társával letartóztatták, fegyverek rejtegetéséért, fegyveres akciók tervezéséért 13 évi fegyházra ítélték. Fogolycsere következtében a következő év tavaszán már kiengedték, de az eset nagy visszhangot váltott ki, mivel ő volt az első helyi Muzulmán Testvér vezető, akit ilyen vádakkal letartóztattak. Jászín lefogása után az izraeliek szorosabb ellenőrzést gyakoroltak a különböző iszlám szerveződések felett. A sejk által irányított, Iszlám Jótékonyági Ligához tartozó két egészségügyi központot bezártak. Ezt az időszakot a PFSZ igyekezett kihasználni bázisának visszaszerzésére. Többek közt ezt szolgálta, hogy propagandájukban, röplapjaikon egyre több vallásos hivatkozás jelent meg.

A Muzulmán Testvérek ez idő tájt követett politikájának értékelése eléggé ellentmondásos. A Hamász egyik alapítója, a 2003 augusztusában az izraeliek által megölt Abu Shanab, utolsó interjújában azt mondta, hogy az 1983-1987 közti periódus a közvetlen előkészület volt a megszállókkal szembeni, a fegyveres harcot is magában foglaló ellenállásra. S mindezt Ahmed Jászín a Muzulmán Testvérektől függetlenül szervezte.²⁶ Kevésbé hihető, hogy Jászín több éven át függetlenül tudott volna megvalósítani egy ilyen jelentős horderejű változást jelentő irányvonalat, valószínű, hogy különböző alternatívák léteztek, melyekkel kapcsolatos viták az 1987 decemberi palesztin felkelés (intifáda) kirobbanásával kulmináltak.

Iszlámisták az első intifáda időszakában

A felkelés kirobbanása mind a Muzulmán Testvéreket, mind pedig a PFSZ-t váratlanul érte. Az utólagos értékelések azonban politikai okokból igyekeznek más optikán keresztül láttatni az eseményeket. Az iszlámista vélekedések szerint a Hamász egy nappal az intifáda

²⁵ Lesch, Ann M.: Prelude to the Uprising in the Gaza Strip. *Journal of Palestine Studies*, 1990/1.

²⁶ ICG i. m.: 6.old.

eseménysorozatának megindulása előtt, december 8-án jött létre.²⁷ Így azt a benyomást igyekeznek kelteni, hogy a ciszjordániai, gázai megmozdulásokat a vezetők tudatosan készítették elő. Független szakértők ezt a vélekedést megkérdőjelezzik, s hangsúlyozzák az események kirobbanásának spontán jellegét. Annak ellenére, hogy az első röplapok már 1987. december közepén vagy január elején megjelentek, a szervezet valószínűleg csak 1988 februárjában, a Muzulmán Testvérek szervezetén belül folyó éles viták nyomán született meg. Azt is feltételezik, hogy a Hamász az első elgondolásban egyfajta védőpajzs szerepet töltött volna be: ha az intifádát leverik, vagy valamilyen más ok miatt elbukik, akkor a következmények a Muzulmán Testvérek szervezeteit ne ériék végzetesen.

Az Ahmed Jászín, Abdelaziz ar-Rantiszi, Abu Sanab, Ibrahim al-Jasuri, Mahmoud Zahhar közreműködésével létrejött Hamász szervezet számára kétségkívül előny volt, hogy irányítói, tagjai a megszállt területeken éltek, ellentétben a PFSZ-szel, melynek vezetői hosszú idő óta a diaszpórában voltak. Előnyt jelentett számukra az is, hogy a Hamász megszervezését, az oszd meg és uralkodj elvéből kiindulva, az izraeli hatóságok a kezdet-kezdetén még nem nagyon gátolták.

A két szervezet között a politikai programok megformálását tekintve komoly vetélkedés zajlott. Amíg a kedvezően alakuló nemzetközi légkört Arafat megpróbálta kihasználni a két állami megoldás tárgyalásos előkészítésére, az iszlámisták ezt megelőzendő egy maximalista politikai programmal rukkoltak elő.

A Hamász Chartája 1988 augusztusában jelent meg, s azóta is érvényben van. A dokumentum, melynek bevezető része utal arra, hogy a zsidókkal való harcot a végső győzelemig fogják folytatni, hangsúlyozza, hogy a szervezet az ideológiáját, alapelveit az iszlámból meríti. Korábbi iszlámista megközelítésekhez hasonlóan a dokumentum a nacionalizmust csak mint a vallásos ideológia részét hajlandó elfogadni. Számos ponton érdekes a párhuzam a PFSZ 1968 júliusában elfogadott kibővített Nemzeti Chartájával. Amíg a nacionalisták dokumentuma Palesztinát a palesztinai arab nép hazájának, arab földnek tekinti, magát a Muzulmán Testvérek részének tekintő Hamász, Palesztina területét iszlám földnek nevezi. A terület bármely részének az átengedését a vallási értékekről való részleges lemondással egyenértékűnek tekinti. Mindkét dokumentum a terület felszabadítását fegyveres

²⁷ Az intifáda, melynek szó szerinti jelentése „megszabadulás”, „lerázás”, az adott esetben az izraeli uralomtól való „megszabadulás”, az izraeli uralom „lerázása” érdekében indított megmozdulás, 1987. december 9-én kezdődött. A közvetlen kiváltó ok az volt, hogy egy izraeli teherautó összeütközött két munkásokat szállító furgonnal, s négy palesztin munkás meghalt. A megmozdulások melynek irányítását a Felkelés Egyesített Nemzeti Vezetése vette át gyorsan kiterjedtek Ciszjordániára. Az összetűzések váltakozó hevességgel 1993 szeptemberéig, az Izraeli-Palesztin Elvi Nyilatkozat aláírásáig folytatódtak. Palesztin részről az első intifádának kb. 1500 áldozat volt, több tízezer megsebesültek. *Dictionary of Palestinian Political Terms*. Passia, 2004. p. 56.

úton tartotta lehetségesnek. A Hamász Charta azonban azt is hozzáteszi, hogy a harc minden muszlim férfi és nő számára kötelező, a nők férjük engedélye nélkül is harcolhatnak. Hangsúlyozták, hogy Palesztina felszabadítása a palesztinok mellett az arab és iszlám világra is feladatokat ró, a nacionalisták ezzel szemben az arab világ kötelezettségéről beszéltek.

A Hamász dokumentuma rámutatott arra, hogy a kapitalista Nyugat s a kommunista Kelet egyaránt támogatják az ellenséget, mely a hatalmas gazdagság, tömegkommunikációs eszközök birtokában alapvetően befolyásolni tudja a nemzetközi politikai folyamatokat. Egyértelműen leszögezi, hogy a Hamász a PFSZ által propagált szekuláris berendezkedést Palesztinában nem tudja elfogadni. Harmonikus együttműködés csak akkor képzelhető el, ha a PFSZ az iszlámot a mindennapi élet részévé teszi. A térségben a három monoteista vallás híveinek harmonikus együttélését a Hamász platformja szerint csak az iszlám dominancia elismerése biztosíthatja. Jellegét tekintve hasonló megközelítés a nacionalistáktól sem volt idegen: Arafát még 1969 augusztusában adott interjújában kifejtette, hogy egy Palesztinában létrejövő új entitásnak arab karakterűnek kell lennie, mivel stabilitása nem utolsó sorban attól függ, hogy mennyire tud integrálódni a térségbeli arab milióbe. E nélkül ugyanis a keresztetek államához hasonlóan a környezetében idegen, s időleges képződmény lenne.²⁸ A 36 cikkelyből álló Hamász Charta ugyanakkor általánosságokon túl nem konkretizálja, hogy az iszlámra épülő ideális berendezkedésnek milyennek kell lennie. Nem koherens dokumentum, tartalmi mélységét tekintve elmarad számos korábbi iszlámista gondolkodó által közreadott, politikai programként is tekinthető írásoktól.²⁹

A Hamász program tehát hangsúlyozottan el akart határolódni a PFSZ-től, mely ebben az időben jelentősen módosította a korábbi platformját. A Palesztin Nemzeti Tanács (PNT) 1988. novemberi algíri ülésén elfogadott dokumentum az önrendelkezési jogot a korábbi mandátumterület helyett csak az 1967-ben megszállt területekre tartotta érvényesnek. Szimbolikusan kikiáltották a Palesztin Államot, s a kiadott nyilatkozat elfogadta ENSZ BT 242. és 338. számú határozatát, mellyel a PNT közvetve elfogadta Izrael létét.³⁰ Mindez nagy szerepet játszott abban, hogy a kilencvenes években megkezdődhetett a palesztin-izraeli, illetve a közel-keleti rendezési folyamat.

²⁸ Laqueur, W. - Rubin, B. (szerk.): *The Israel-Arab Reader: A Documentary History of the Middle East Conflict*, pp. 374-375.

²⁹ Charter of the Islamic Resistance Movement (Hamas) of Palestine. *Journal of Palestine Studies*, 1993/4. pp. 122-134.; The Palestinian National Charter as revised by the Fourth PNC meeting, July 1968. in: Cobban, Helena: *The Palestinian Liberation Organization*. Cambridge 1984. pp. 267-268.

³⁰ Palestinian Declaration of Independence, 1988. in: Geddes, C. L. (szerk.): *A Documentary History of the Arab-Israeli Conflict*, New York, 1991. pp. 419-424.

Ez a váltás a Hamászt új kihívások elé állította, s a nacionalisták és iszlámisták közt a korai korszakban jelentkező ellentétek szélesebb dimenzióban még markánsabban jelentkeztek. A második világháború előtt a nacionalistákhoz képest még viszonylag szerényebb bázissal rendelkező iszlámisták azt elmúlt évtizedekben erős gyökeret eresztettek a palesztin társadalomban, melynek politikai, identitásbeli kihatásai napjainkra már elég jelentőssé váltak, s még egyértelműbbé teszik egy új korszak beköszöntét a térségben.

Összefoglalás

A poszthidegháborús kor beköszöntével a nacionalisták és iszlámisták közti versenyfutás még inkább felgyorsult. A tanulmány a palesztinai fundamentalista szerveződések megjelenése mellett, a két irányzat közti ellentétek eredőjét próbálta körüljárni. A mandátum-korszakban a nacionalizmust egy szélesebb arab egység tudat dominálta, a palesztin identitáselemek megerősödése főképp az 1967-es háború után figyelhető meg. Ez, különösen, a Gázai-övezetben egybeesett az iszlámisták befolyásának kiszélesedésével. A harci módszereket tekintve az 1980-as évek végéig a nacionalisták voltak radikálisabbak, de ezt követően, a békefolyamat ismételt napirendre kerülése után, palesztin oldalon az erőszakos akciók jelentős részét iszlámista aktivisták követték el. 1993 után a nacionalisták útját részben követve a Hamász módosította a programját, s számos előfeltétellel, átmeneti megoldásként elfogadta, hogy a korábbi mandátumterület egésze helyett az 1967-ben megszállt régiók kerüljenek palesztin ellenőrzés alá. A Hamász látványos megerősödésére a 2000 szeptemberében kezdődő második intifáda időszakában került sor. A 2006. januári fordulat után a két irányzat közti harc könnyen lehet, hogy a végső stádiumba jutott, s az iszlámisták javára dől el. Ha igen, akkor ennek jelentős kihatásai lesznek a térségre nézve.

Hudecz Gergely:

Demokrácia és demokratizálódás

A tanulmány az ókortól kiindulva vizsgálja a demokrácia-elméletek modernkori megjelenését, bemutatja a klasszikus iskolákat, majd részletesen ismerteti a hidegháború vége felé kibontakozó tranzitológiai irodalmat és annak alapvető fogalmi készletét, illetve eszköztárát. Ezt követően azt vizsgálja, hogyan lehet úgy empirikus alapot szolgáltatni az elméleti kutatáshoz, hogy ki lehessen kerülni az erősen átpolitizált és gyakran parttalannak tűnő vitát a demokrácia kulturális meghatározottságáról.

A nemzetközi kapcsolatokban egyre hangsúlyosabb szerepet kap a demokrácia fogalma mind a politikai viták tekintetében, mind a tudományos vizsgálódások esetében. Legtöbbször azonban hiányzik a fogalom pontos meghatározása. Jelen tanulmány célja, hogy rövid áttekintést adjon a demokrácia, illetve a demokratizálódás fogalmának definiálására tett elméleti kísérletekről.

A tanulmány az ókortól kiindulva vizsgálja a demokrácia-elméleteket, bemutatja a klasszikus iskolákat, majd részletesen ismerteti a hidegháború vége felé kibontakozó tranzitológiai irodalmat. A politikai és társadalmi átmenetet vizsgáló tranzitológia a dél-európai, valamint a latin-amerikai államok átalakulásával fejlődött ki, és alkotta meg alapvető fogalmi készletét, valamint eszköztárát. A tudományterület a szocialista rendszer összeomlásával kapott újabb lendületet, és ekkor bontakoztak ki meghatározó vitái, amelyek legújabbban az észak-afrikai és a közel-keleti térség demokratizálódása kapcsán kerültek a figyelem középpontjába. Ezek közül a legnagyobb figyelmet a liberális demokrácia fogalmának megjelenésével felmerülő kérdések kapták, vagyis annak a kutatása, hogy mennyiben általánosíthatóak, azaz univerzálisak a demokrácia ismérvei, illetve mennyiben kultúrafüggő, azaz partikuláris fogalomról van szó.

* Hudecz Gergely a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusza, és a Budapest Economics kutatóintézet munkatársa. Jelen tanulmány elkészítéséhez az oxfordi Nuffield College-ban végzett kutatómunkát. PhD disszertációjának témája a tranzitológiai elméletek alkalmazhatóságának vizsgálata Marokkó esetében.

Demokrácia

Kiindulásként, először érdemes elemezni a demokrácia fogalmának fejlődését és lehetséges definícióit. Arisztotelész *Politika* című művében a demokráciát mint *államformát* az oligarchia ellentétéként fogalmazza meg, azt a politikai rendszert értve ez alatt, amelyben a nép közvetlenül gyakorolja a hatalmat, szemben más rendszerekkel, amelyekben kevesek hozzák a politikai döntéseket.¹ Ez a gyakorlatban úgy nyilvánult meg, hogy (1) minden állampolgárnak joga volt felszólalni a népgyűlésen, (2) a köztisztviselőket a népgyűlés választotta, és (3) a vezetők döntéseit a népgyűlésnek jóvá kellett hagynia.²

A modern korban Rousseau írásai elevenítették fel az állampolgárok közvetlen hatalomgyakorlásának gondolatát, a *népfelség* elvét, amely leglátványosabban az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában és az amerikai Alkotmányban érezte politikai hatását.³ Ugyanakkor a forradalom hármasszava a „szabadság, egyenlőség, testvériség” sokkal inkább a *köztársaság* fogalmához kötődött; a demokrácia kifejezés nem vált meghatározóvá Franciaországban. Amerikában ugyanakkor az Alapító Atyák értelmezésének nyomán a köztársaság fogalma egyenesen szembe került a demokrácia korabeli értelmezésével.

Az Alapító Atyák szellemisége leginkább James Madison írásaiban érhető tetten: az ő megközelítése alapján a fő különbség a demokrácia és a köztársaság között az, hogy az állampolgárok a demokráciában közvetlenül vesznek részt a hatalom gyakorlásában, míg a köztársaságban választott képviselők hozzák a politikai döntéseket – az amerikai Alkotmány egyértelműen az utóbbi elvre épült. Madison számos érve közül ezen elv mellett itt kettőt érdemes kiemelni: a kevesebb választott képviselő (1) nagyobb eséllyel lesz a vezetésre alkalmas államférfi, akik jobban szolgálják majd a közérdeket, (2) jobban védi az egyéni szabadságot, mert az államférfiúi mérlegelés megkíméli a kisebbséget a többség érdekeinek korlátlan érvényesítésétől.⁴

Mintegy félszáz évvel később John Stuart Mill a *képviselési demokrácia* fogalmában próbálta egyesíteni a köztársaság és a demokrácia alapelveit. Az ő megközelítésében a választott képviselő útján történő hatalomgyakorlást is lehet demokráciának nevezni, amennyiben minden állampolgár egyenlő mértékben képviseltetik. Szerinte tehát a demokrácia lényege a politikai egyenlőség. Mill ugyan nem tagadta, hogy a demokráciában olyankor is a

¹ Arisztotelész: *Politika*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

² Finley, M. I.: *Democracy Ancient and Modern* N. J.: Hogarth Press, New Brunswick 1971.

³ Rousseau, Jean-Jacques: *Du contrat social*, Librairie des bibliophiles, Paris, 1889

többség akarata érvényesül, amikor ez nem feltétlenül szolgálja a közérdeket, szerinte azonban a *többség zsarnokságát* ellensúlyozni tudja az arányos képviselő, amely a kisebbség politikai védelmét biztosítja. Érdekes módon Madison államférfiúi alkalmasságra vonatkozó érvének Mill épp az ellenkezőjére hivatkozott: minél kevesebb a képviselő, annál nagyobb a veszélye annak, hogy alkalmatlan középszerű vezetők kezébe kerül a hatalom. Éppen azért van szükség minél szélesebb és arányosabb képviselőre, hogy az amúgy kisebbségben levő, a közérdeket szolgálni képes művelt réteg is szóhoz jusson.⁵

Ha összevetjük Madison köztársaságról és Mill képviselői demokráciáról szóló gondolatait, két fontos párhuzam látszik kirajzolódni: (1) mindketten alapvetően elfogadják a képviselő elvét, (2) mindketten fontosnak tartják, hogy a hatalmat olyan vezetők gyakorolják, akik képesek érvényesíteni a közakaratot, a közérdeket és a közjót. Az így körvonalazódó demokrácia fogalmat nevezte el Joseph A. Schumpeter a demokrácia klasszikus doktrínájának.⁶ Később ez a megközelítés a *szubsztantív* definíció elnevezést kapta, mivel második elemében feltételezi, hogy a demokráciának politikai "tartalma" van. Ezt a tartalmat nevezte Schumpeter *közjónak*, amelyben mindenki egyet ért és minden ember érdekét szolgálja.

Rámutatva, hogy egy társadalomban általában nincs olyan átfogó közjó vagy *társadalmi cél*, amellyel mindenki egyformán azonosulni tud, Friedrich von Hayek megkérdőjelezte a demokrácia e szubsztantív definícióját.⁷ Sőt, Hayek úgy vélte, hogy a civilizáció növekedésével és az individualizmus erősödésével a társadalom szereplői egyre kevésbé lesznek képesek közös célok meghatározására. Így arra a következtetésre jutott, hogy az állam meglehetősen ritkán képes közmegegyezésen alapuló össztársadalmi célokat képviselni. Hayek nem mondta ki, de ez lényegében azt jelenti, hogy szubsztantív demokrácia csak kevés állami tevékenység esetében valósulhat meg. Ezt a gondolatmenetet Schumpeter számos további érveléssel támasztotta alá: egyrészt kiemelte az emberi cselekedetek korlátozott racionalitását, másrészt szétválasztotta az állami szerepvállalás helyi, nemzeti és nemzetközi szintjeit, amelyeken különböző közösségek eltérő érdekei jelentkezhetnek, megkérdőjelezve ezzel az általános közjó fogalmát.⁸

Összességében tehát Schumpeter arra a következtetésre jutott, hogy el kell vetni a demokrácia klasszikus doktrínáját, amely helyett felállította a *procedurális* megközelítés kiindulópontjává vált alternatív elméletét. Ennek lényege, hogy a demokrácia (1) politikai

⁴ Madison, James - Hamilton, Alexander - Jay, John: The Federalist Papers, Penguin Books, London, 1987.

⁵ Mill, John Stuart: Considerations on Representative Government in: Gray, John (ed.): John Stuart Mill: On Liberty and Other Essays, Oxford University Press, Oxford, 1991.

⁶ Schumpeter, Joseph A.: Capitalism, Socialism and Democracy, Routledge, London, 1981.

⁷ Hayek, Friedrich A.: The Road to Serfdom, Routledge Classics, London, 2001.

intézményrendszer, (2) amelyben a vezetők mások szavazataiért folytatott versengés útján kerülnek hatalomra. Ezzel Schumpeter a demokrácia fogalmát objektív feltételekhez kötötte, amennyiben a versengést szabályozó intézményrendszert meg lehet határozni pozitivisták ismérvek alapján, míg a közjó értelmezése alapvetően normatív jellegű, és szubjektív értelmezés kérdése.

Ennek számos elméleti következménye van, amelyek közül itt hármat érdemes kiemelni. Egyrészt, a versengésben sokkal nagyobb szerepet kapnak a politikai vezetők, akik képesek formálni a közvéleményt, és a politikai döntések kimenetét. Másrészt, a szavazatokért folytatott versenyben létrejöhetnek eltérő érdekekű csoportosulások, amelyek a korábbi megközelítésnél sokkal jobban kifejezik a társadalmi törekvések sokszínűségét. Harmadrészt pedig, a definíció, ha kimondatlanul is, de magában foglalja az egyének politikai versengéshez való jogát, amivel felveti az egyén politikai jogainak és a demokrácia viszonyának kérdését.

Schumpeter procedurális definícióját Martin Seymour Lipset árnyalta tovább. Lipset egyrészt megkísérelte pontosítani az így kialakult felfogás intézményi jellemzőit, másrészt pedig – Max Weber kutatásait felhasználva – szociológiai alapokra helyezte a demokrácia feltételeinek leírását.⁹ Az intézményi jellemzőket vizsgálva arra jutott, hogy a politikai versengés biztosításához szükség van (1) egy alkotmányra vagy politikai szabályrendszerre, amely lefekteti a versengés alapelveit, (2) egy hatalmon lévő politikai elitre, amely döntéseket hoz és (3) egy legitim alternatív csoportra, amely a hatalom megszerzésére törekszik.

A társadalmi feltételek tekintetében Lipset két dimenziót különböztetett meg: a gazdasági fejlettséget és a politikai rendszer legitimitását. A gazdasági fejlettséget az iparosodottságban, a városiasodásban, valamint a műveltségi szintben mérte, és arra a következtetésre jutott, hogy mindhárom tényező befolyásolja a demokrácia stabilizálódását és működését. A legitimitást Lipset a politikai rendszer teljesítményére vezette vissza, azaz arra, hogy az adott demokrácia mennyire képes kezelni olyan tipikus társadalmi konfliktusokat, mint például az állam és az egyház közti feszültséget, vagy az osztályellentéteket.

Ez a gondolati szerkezet azért nagyon érdekes, mert így a szubsztantív elemek (gazdasági fejlettség és legitimitás) nem a demokráciát definiáló tényezőkként jelennek meg, hanem mint a demokrácia működését biztosító társadalmi feltételek. Azaz, Lipset ahelyett, hogy újramegítette volna a korábbi vitát, hogy lehet-e a demokráciát definiálni a közjó megléte vagy értelmezése nélkül (szubsztantív kontra procedurális definíció), inkább szétválasztotta a

⁹ Schumpeter: i. m. p. 256.

demokráciát definiáló elemeket (procedurális intézményeket) és működésének feltételeit (gazdasági fejlettség és legitimitás). Röviden tehát, mintha azt mondta volna: ugyan lehet demokratikus az a rendszer, amely nem szolgál társadalmi érdekeket, illetve nem csökkenti a feszültségeket, de mivel legitimitását csak a szubsztantív elemekkel tudja biztosítani, nem fog működni.¹⁰

Demokratizálódás

Lipset szociológiai elemzései meghatározóan hatottak a hatvanas évek demokráciakutatásaira, amelyek elsősorban azt vizsgálták, hogy milyen intézményi, társadalmi és strukturális feltételek szükségesek a demokrácia stabil működéséhez. 1970-ben alapvető változást hozott a szakirodalomban Dankwart Rustow *Transitions to Democracy* című cikke, amely a tranzitológia önálló tudományággá fejlődésének kiindulópontjává vált. Lipsettel ellentétben Rustow nem azt vizsgálta, hogy a létező demokráciák miként működnek, és hogyan tudnak fennmaradni, hanem arra az alapvetően különböző kérdésre kereste a választ, hogy miként alakulnak ki új demokráciák.¹¹ Rustow cikkében amellet érvel, hogy a demokrácia stabilitását biztosító tényezők nem feltétlenül ugyanazok, mint amelyek létrejöttét biztosítják. A demokratizálódás általános feltételeként határozta meg például, hogy a demokráciát létrehozó társadalom tagjainak, már a demokrácia kialakulása előtt egy politikai közösséghez kell tartozniuk. Ezt követően Rustow három fázist különböztet meg a demokrácia kialakulásában: (1) az előkészületi szakaszt, amelynek fő jellemzője egy új elit felemelkedése, (2) a döntési szakaszt, amelyben elhatározás születik a kialakítani kívánt új politikai rendszerről, és (3) a megszokás szakaszát, amelyben az új intézmények stabilizálódnak.

Rustow nyomán Robert Dahl a demokrácia kialakulásának feltételeit kezdte vizsgálni, több dimenziót különítve el ezeken belül.¹² Egyfelől három kategóriába sorolta a szükséges intézményeket, másfelől pedig vizsgálta az ezeket lehetővé tevő társadalmi körülményeket. Az intézményeket Dahl az alábbiak szerint kategorizálta:

⁹ Weber, Max: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Allen & Unwin, London, 1930. Max Weber: *Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York. 1946. Parsons, Talcott (ed.): *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization*, Oxford University Press, New York. 1947.

¹⁰ Lipset, Seymour Martin: *Political Man*, Heinemann, London, 1959.

¹¹ Rustow, Dankwart A.: *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*, *Comparative Politics*, Vol. 2, No. 3. (Apr., 1970), pp. 337-363.

¹² Dahl, Robert A.: *Polyarchy, Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, 1971.

Az intézmény célja	Az intézmény
Az állampolgárok képesek legyenek preferenciáik kialakítására	Gyülekezési szabadság
	Szólásszabadság
	Szavazati jog
	A politikai vezetők versengése
Az állampolgárok képesek legyenek preferenciáik kinyilvánítására	Információhoz jutás
	Szabad választások
Az állampolgárok preferenciáinak hatással legyenek a politikai döntésekre	Választhatóság
	A kormány működését meghatározó intézmények

Forrás: Robert A. Dahl: *Polyarchy*, Yale University Press, New Haven, 1971, p. 3

A társadalmi tényezőkről ugyanakkor Dahl az alábbiakat állapította meg:

	A demokrácia számára <u>kedvező</u>	A demokrácia számára <u>kedvezőtlen</u>
I. Történelmi sorrend	Előbb versengés, aztán a politikai részvétel bővítése	Előbb széleskörű politikai részvétel, aztán verseny
II. Gazdasági-társadalmi berendezkedés	Plurális	Centralizált
III. Fejlettségi szint	Fejlett	Fejletlen
IV. Egyenlőség	Egyenlőbb	Egyenlőtlenebb
V. Kulturális sokszínűség	Alacsony	Magas
VI. Külső hatások	Gyenge	Erős
VII. Vezetők értékrendje	A demokrácia hatékony, legitim, lehetséges a kompromisszum és a kooperáció	A demokrácia nem hatékony, de a verseny szükségszerű

Forrás: Robert A. Dahl: *Polyarchy*, Yale University Press, New Haven, 1971, p. 203

A Dahl nyomán kibontakozó tranzitológiai irodalom elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, hogy a kiindulási állapot hogyan határozza meg a politikai átalakulás kimenetelét. Tatu Vanhanen például az erőforrás-megoszlás mérésére készített indikátort a városi lakosság aránya, a gazdaság szerkezete, valamint az oktatás színvonala alapján, és az egyes országokban tapasztalható demokratizálódást próbálta magyarázni vele.¹³ Ez a megközelítés azonban túlságosan általánosnak bizonyult és nem volt képes megragadni az átmenet esetenként eltérő típusait és eredményeit.

¹³ Vanhanen, Tatu: *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980-1988*, Crane Russak, New York, 1990.

Dahl általános feltételrendszerénél sokkal árnyaltabb képet adott az átmenet dinamikájáról Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter és Laurence Whitehead átfogó *Transitions from Authoritarian Rule* című munkája, amely azon túl, hogy leírta a dél-európai és latin-amerikai országok átalakulását, megkísérelte egységes elméleti rendszerbe foglalni a változásokat. A szerzők először is megpróbálták pontosabb terminológiát teremteni, megkülönböztetve az átmenetet (*transition*), a liberalizációt (*liberalisation*), és a demokratizálódást (*democratisation*).

Az *átmenetet* a tanulmány két politikai rendszer közti változásként definiálta, amely nem szükségszerűen vezet demokrácia kialakulásához. A *liberalizációt* az emberi jogok olyan mértékű kiterjesztéseként határozta meg, amely önmagában még nincsen hatással a politikai döntéshozatalra. A *demokratizálódást* ugyanakkor összetettebben közelítették meg a szerzők, mégpedig az állampolgári jogok és köteleességek felől. Egy demokratikus rendszer esetében ugyanis szerintük nemcsak arról van szó, hogy az állampolgároknak egyenlő jogaik vannak a közösségi döntések meghozatalában, hanem arról is, hogy az így született döntéseknek kötelesek alávetni magukat. Így tehát a szerzők a demokratizálódás három esetét különböztetik meg: (1) amikor az állampolgári jogok és köteleességek más társadalmi normák helyébe lépnek, (2) amikor a népesség eddigénél nagyobb része kap jogot a döntésekben való részvételre, és lesz alávetve az ebből származó kötelezettségeknek; illetve (3) amikor a korábbiaknál több intézmény működését határozzák meg az állampolgári jogok és kötelezettségek.¹⁴

Mindemellett O'Donnell és Schmitter külön kiemelték a demokratizálódás tágabb társadalmi hatásait, a *második átmenetet* vagy *szocializációt*, amelynek két formáját különböztették meg: egyfelől azon esetek, amelyek során a politikán kívüli magánintézményekben (pl. házasságkötés) is érvényesül az állampolgári szemlélet, másfelől pedig, amikor a politikai egyenlőség tágabb, gazdasági értelmezést nyer.

A pontos terminológia kidolgozásával azonban O'Donnell és Schmitter még nem változtatták meg alapvetően a Dahl által felállított koncepciót, pusztán tovább finomították azt. A lényegi elméleti újítást azzal érték el a szerzők, hogy nem csupán a kiinduláskor adott feltételekből próbálták levezetni az újonnan kialakuló politikai berendezkedést, hanem megkíséreltek azonosítani azokat a meghatározó tényezőket, amelyek az átmenet folyamán képesek befolyásolni az új politikai rendszer kialakulását. Ezek az alábbiakban foglalhatóak össze:

¹⁴ O'Donnell, Guillermo and Philippe Schmitter: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies, in: O'Donnell, Guillermo - Schmitter, Philippe - Whitehead, Laurence (eds.): *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1986.

- Az eredeti és az új rendszer legitimitásának forrásai.
- Az eliten belüli megosztottság.
- Az átalakulás megindulását kiváltó okok.
- A történelmi emlékek és korábbi tapasztalatok hatása.
- A katonaság szerepe.
- A társadalmi mobilizáció mértéke és időzítése.
- A sérelmek, a jóvátétel, és a felelősségre vonás kezelése.
- A kiegyezés lehetősége és annak körülményei.
- A civil társadalom megszerveződése.
- Az első szabad választások.

Elmélet a gyakorlatban – Átmenet Kelet-Európában

Az O'Donnell és Schmitter által feltételezett tényezők szerepének vizsgálatára a szocialista-blokk összeomlása és a kelet-európai rendszerváltozások jó lehetőséget biztosítottak.¹⁵ A kilencvenes évek folyamán kibontakozó viták és új elemzések egyre inkább arra koncentráltak, hogy melyik tényező milyen irányba befolyásolja az átmenetet, és mennyiben határozza meg a kialakuló politikai rendszer sajátosságait.

Az egyik legkorábbi és legmeghatározóbb megközelítés Adam Przeworski nevéhez fűződik. Przeworski az eliten belüli megosztottságot kezdte vizsgálni, és annak stratégiai viselkedését próbálta leírni játékelméleti modellekkel. Legfontosabb újítása az volt, hogy nem csupán az uralkodó régi és a felemelkedő új elit között tett különbséget, hanem mindkét oldalt további két részre osztotta a szereplők céljai szerint: a régi elitet keményvonalasokra és reformerekre, az újat pedig mérsékeltekre és radikálisokra. A *keményvonalasok* az eredeti elnyomó rendszer magját adják; az erőszakszervezetek vezetői, a rendszer fennmaradásában érdekelt bürokraták és a régi rendszer ideológiai támogatását biztosító újságírók, értelmiségiek; míg a *reformerek* a rendszerhez közelálló, de külön érdekekkel és önálló hatalmi bázissal rendelkező vállalkozók, gazdasági vezetők.

A *mérsékeltek* és a *radikálisok* közti fő különbség az egyes aktorok kockázatvállalási hajlandóságában ragadható meg: míg a mérsékeltek inkább tartanak a keményvonalasoktól, és

¹⁵ Bova, Russell: Political Dynamics of the Post-Communist Transition: A Comparative Perspective, World Politics, Vol. 44, No. 1. (Oct., 1991), pp. 113-138.

hajlanak a megegyezésre, addig a radikálisok a rendszer teljes átalakítását tűzik ki célul, vállalva annak minden kockázatát. Mindezeket figyelembe véve Przeworski arra következtet, hogy a kialakuló intézmények a négy csoport választott stratégiájától függenek, különösen attól, hogy a reformerek és a mérsékelték képesek-e a megegyezésre, illetve a keményvonalasok és a radikálisok féken tartására.¹⁶

Az 1990-es évek elején több tanulmány folytatta vagy egészítette ki ezt a logikai sort. Szerzőik azt kutatták, hogy vajon az így létrejövő intézmények milyen hatással vannak a demokrácia fejlődésére. Juan Linz, illetve Alfred Stepan és Cindy Skach az intézményrendszer elnöki és parlamentáris elemeit állították szembe, míg Scott Mainwaring egyéb intézményi tényezőket: a pártstruktúrát és a választási rendszert vizsgálta.¹⁷ Mások, mint például Richard Snyder, a katonaság szerepének tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, és arra a következtetésre jutottak, hogy sok esetben a katonaság szerkezete és szerepvállalása döntheti el, hogy létrejöhét-e demokratikus berendezkedés.¹⁸

A kilencvenes évek elejének szerteágazó kutatásait Linz és Stepan 1996-os kötetükben kísérelték meg egységes rendszerbe foglalni azzal a céllal, hogy szintetizáljanak számos korábbi vitát és egymásnak ellentmondó álláspontot.¹⁹ Először is arra a kérdésre adtak választ a szerzők, hogy mikor tekinthető befejezettnek a demokratizálódás folyamata. Bevezették a *konzolidált demokrácia* fogalmát, amely már nem csupán a demokrácia procedurális, intézményi definíciójára támaszkodott, hanem újra tartalmazott szubsztantív viselkedésbeli és értékbeli elemeket. Meghatározásuk szerint a konzolidált demokráciának nem csupán az az ismérve, hogy (1) demokratikus intézmények jönnek létre, hanem az is, (2) hogy nincsen jelen olyan politikai tényező, amely a demokratikus intézmények megdöntésére törekszik, és (3) hogy a közvélemény általánosan elfogadja a demokratikus úton született döntéseket.

¹⁶ Przeworski, Adam: *Democracy and the market, Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

¹⁷ Linz, Juan J.: *The Perils of Presidentialism*, *Journal of Democracy* 1 (Winter 1990), pp. 51-69. és *The Virtues of Parliamentarism*, *Journal of Democracy* 1 (Fall 1990), pp. 84-91.; Stepan, Alfred and Cindy Skach: *Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarianism versus Presidentialism*, *World Politics*, Vol. 46, No. 1. (Oct., 1993), pp. 1-22.; Scott Mainwaring: *Presidentialism, Multipartyism, and Democracy: The Difficult Combination*, *Comparative Political Studies* 26 (1993) pp. 198-228.; Carey, John M.: *Institutional Design and Party Systems* p. 67.; Toka Gabor: *Political Parties in East Central Europe* p. 93.; Huang, Teh-fu: *Party Systems in Taiwan and South Korea* p. 135.; Niou, Emerson M. S. – Ordeshook, Peter C.: *Designing Coherent Government* p. 160.; in: Diamond, Larry, et al. (eds.): *Consolidating the Third Wave Democracies*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1997.

¹⁸ Snyder, Richard: *Explaining Transitions from Neopatrimonial Dictatorships*, *Comparative Politics*, Vol. 24, No. 4. (Jul., 1992), pp. 379-399.; Aguero, Felipe: *Toward Civilian Supremacy in South America* p. 177.; Crouch, Harold: *Civil-Military Relations in Southeast Asia* p. 207. in: Diamond, Larry, et al. (eds.): i. m.

¹⁹ Linz, Juan J. - Alfred Stepan: *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

A kibővített definícióra azért volt szükség, mert mind Latin-Amerikában, mind Kelet-Európában számos esetben előfordult, hogy a pusztán procedurális kritériumokat teljesítő országok „visszafordultak”, és nem maradtak fenn a demokratikus intézmények. Így tehát Linz és Stepan a demokrácia működését, Lipset-hez hasonlóan, a tágabban értelmezett társadalmi környezettől tették függővé. Öt feltételt határoztak meg a demokrácia konszolidálódásához: (1) szabad civil társadalom, amely révén az állampolgárok kifejezhetik értékeiket és érdekeiket, (2) egy ettől független politikai közeg, amely a hatalomért folyó versengésnek ad teret, (3) jogállamiság, (4) működő állami bürokrácia és (5) a gazdasági szférát szabályozó intézmények.

Linz és Stepan a konszolidált demokráciához vezető átmenetet, azaz a demokratizálódást befolyásoló tényezők körét is tágan értelmezték, figyelembe véve mind az eredeti állapotot, mind az átalakulás folyamán meghatározó elemeket, ezzel egyesítve Dahl, illetve O'Donnell és Schmitter elméleteit. Az átmenetet megelőző állapotot vizsgálva jelentőséget tulajdonítottak (1) az állami, illetve nemzeti egységnek; (2) az eredeti politikai rendszernek; valamint a (3) gazdasági helyzetnek.²⁰ Az átmenet folyamán ugyanakkor meghatározónak tartották (1) a régi elit viselkedését, (2) az új elit által választott stratégiát, (3) a külső hatásokat, (4) a politikai rendszer legitimitásának változását, illetve (5) az alkotmány létrejöttének körülményeit. Összességében tehát Linz és Stepan a demokráciát, illetve a demokratizálódás folyamatát sokkal inkább átfogó társadalmi jelenségként értékelték, mint pusztán a politikai intézményeket érintő kérdésként.

A két szerző által felállított elméleti rendszerben talán a legfontosabb újdonság a *civil társadalom* kialakulásának tulajdonított jelentőség volt, jelezve a politológiai kutatások és elemzések által vett irányt, amelynek köszönhetően a kilencvenes évek második felében a civil társadalom kiemelt figyelmet kapott.²¹ A civil társadalom és a demokrácia kapcsolatát vizsgáló számos tudományos munka közül Schmitter 1997-es cikke adja a legátfogóbb képet. Schmitter szerint a civil társadalomnak négy meghatározó jellemzője van: (1) független a politikai és a gazdasági szervezetektől, (2) képes közösségi akciók megszervezésére, (3) nem törekszik a hatalom megszerzésére, és (4) aláveti magát az állampolgári kötelezettségeknek, azaz betartja a törvényeket. Ugyanakkor Schmitter szerint a civil társadalom megléte nem előfeltétele a demokratikus átmenetnek, viszont definiáló eleme a modern demokráciának. Vagyis, ha az átalakulás elején nem is beszélhetünk civil társadalomról, annak akkor is ki kell alakulnia ahhoz, hogy az átmenet teljes és befejezett legyen. Schmitter szerint ráadásul a civil társadalom

²⁰ Linz, Juan J. - Stepan, Alfred: Toward Consolidated Democracies, *Journal of Democracy* 7.2 (1996) pp. 14-33.; Przeworski, Adam et al.: What Makes Democracies Endure? *Journal of Democracy*, 7.1 (1996). pp. 39-55.

²¹ Carothers, Thomas - Barndt, William: Civil Society, *Foreign Policy*, No. 117. (Winter, 1999-2000), pp. 18-24, 26-29.

erősödése a demokrácia megszilárdulását is segítheti, mivel átláthatóbb, rendszerezettebb társadalmi viszonyokat teremt, ami segíti a különböző érdekek és értékek artikulációját.²²

Áttekintve az eddig ismertetett demokrácia- és demokratizálódás-elméleteket alapvetően két vonal látszik kibontakozni. Az egyik a Schumpeter és Dahl nevével fémjelzett megközelítés, amely a demokráciát mint politikai intézményrendszert definiálja, és próbálja objektív kritériumokhoz kötni. A másik, leginkább talán Lipset, Linz és Stepan nevéhez köthető megközelítés a demokráciát és annak feltételeit sokkal szélesebb, társadalmi rendszerként vizsgálja – a továbbiakban ezt a szemléletet *strukturális* felfogásnak nevezzük. A két elméleti iskola megegyezik abban, hogy a demokráciát általában, megszorítások és jelzők nélkül kívánja vizsgálni, pusztán annyi politikai tartalmat tulajdonítva a fogalomnak, amennyi annak definiálásához, létrejöttéhez szükséges.

Liberális demokrácia

Ahogy a demokrácia védelme és terjesztése a nemzetközi politikai diskurzusban egyre nagyobb hangsúlyt kapott, a demokrácia fogalma egyre inkább átpolitizálódott.²³ Már Woodrow Wilson is azzal az érveléssel vezette az Amerikai Egyesült Államokat az első világháborúba, hogy a demokrácia számára biztonságos világot kell teremteni.²⁴ Később Franklin Delano Roosevelttel hasonlóképpen érvelt fegyverkezési programjának alátámasztásához, majd pedig 1941-ben Winston Churchill-lel aláírták az Atlanti Chartát, amely kimondta, hogy minden népnek jogában áll megválasztani, milyen kormányzati formában kíván élni.²⁵ 1947-ben a Truman-doktrína már konkrét demokratikus kritériumokhoz kötötte Amerika Görögországnak nyújtott támogatását.

A NATO 1949-es alapokmányának preambulumban foglaltak szerint a szerződés aláírói vállalják, hogy „megőrzik a szabadságot, népeiknek a demokrácia, az egyéni szabadság és a jog uralma elvein alapuló közös örökségét és civilizációját”.²⁶ Az Európai Unió részéről az 1962-ben elfogadott Birkelbach-jelentés tartalmazta, hogy csak azok az államok válhatnak a közösség tagjává, amelyek területükön biztosítják a demokratikus berendezkedést és az

²² Schmitter, Philippe C.: *Civil Society East and West*, i. m.

²³ Weale, Albert: *Democracy*, St. Martin's Press, New York, 1999.; Shapiro, Ian - Hacker-Cordon, Casiano (eds.): *Democracy's Value*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

²⁴ Whitehead, Laurence: *International Aspects of Democratization* p. 3. in: O'Donnell, Guillermo - Schmitter, Philippe - Whitehead, Laurence (eds.): i. m.

²⁵ Az Atlanti Charta szövege megtalálható: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/k10812.html>.

²⁶ NATO On-line library: Az Észak-Atlanti Szerződés: <http://www.nato.int/docu/other/hu/treaty-hu.htm>.

alapvető emberi szabadságjogokat. Hasonló szellemben született az 1975-ös Helsink-i Záróokmány is, majd 1977-ben James Carter elnök az Egyesült Államok külpolitikájának vezérelvévé tette az emberi jogok védelmét, és ehhez kapcsolódóan számos demokratikus mozgalomnak nyújtott támogatást, elsősorban Latin-Amerikában és a szocialista országokban. E törekvések és mozgalmak összehangolására hozta létre 1983-ban Ronald Reagan a „National Endowment for Democracy“ alapítványt, amelynek a mai napig meghatározó szerep jut az USA külpolitikájában.

A demokrácia terjesztése első számú prioritás maradt id. George Bush és Bill Clinton elnöksége alatt is, de egyre inkább morális alapokra helyeződött, és összemósódott a nyugati liberális értékek képviselésével és az emberi jogok védelmével. Az így kialakuló demokráciafogalmat nevezte Larry Diamond *liberális demokráciának*, amely Dahl minimális meghatározását a kisebbségi jogok védelmével, a független bíróságok és a jogállamiság követelményével, valamint az alapvető emberi jogok és a civil társadalom tiszteletben tartásával bővítette ki. Ennek ellentétéként határozta meg az illiberális demokráciát, amelynek fő ismérve, hogy elterjedt az államhatalmi erőszak használata vagyis a politikai hatalom nincs tekintettel az alapvető emberi jogokra.²⁷

A demokrácia fenti, egyre tágabb, politikusabb, képlékenyebb és értékkel telítettebb megfogalmazása mára ahhoz vezetett, hogy a demokrácia értelmezése egyre inkább az adott politikai kontextustól és kulturális közegtől függ, mintsem objektív tudományos ismérvektől. Különösen igaz ez akkor, ha egy adott hatalom (jelenleg az Egyesült Államok) próbálja saját liberális demokrácia értelmezése alapján átformálni a világot. Ilyenkor merül fel a kérdés, hogy vajon a demokrácia fogalma mennyiben használható és intézményrendszerre mennyire alkalmazható más politikai és kulturális közegben.

A korábban ismertetett értékmentes leírásokhoz hasonlóan, az értékalapú demokrácia-felfogások is két részre oszthatóak. Francis Fukuyama a demokratikus értékek univerzalizmusát hirdeti. Ugyan kiemeli, hogy a nemzeti és vallási ideológiák, illetve az erős társadalmi feszültségek és a civil társadalom hiánya hátráltathatják a demokrácia kialakulását, de ezzel együtt arra a következtetésre jut, hogy a demokrácia képes világszerte gyökeret eresztetni.²⁸ Samuel Huntington ezzel szemben úgy gondolja, hogy a demokrácia fogalma alapvetően a keresztény nyugati kultúrkörhöz kötődik. Ezt az ENSZ 1993-as bécsi emberi jogokról tartott konferenciájának tapasztalataival próbálja alátámasztani, ahol, véleménye

²⁷ Diamond, Larry: *Developing Democracy, Toward Consolidation*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1999.; Diamond, Larry: *Universal Democracy?*, *Policy Review*, June/July 2003., pp. 3-25.; Zakaaria, Fareed: *The Future of Freedom*, W. W. Norton and Company, New York, 2003.

szerint, a résztvevő államok elsősorban „civilizációs“ törésvonalak mentén kerültek szembe egymással az emberi jogok és a demokrácia kérdésében.²⁹

Konklúzió

Összességében tehát, a demokrácia és demokratizálódás elméleteit azok értékkel telítettsége, illetve univerzális alkalmazhatósága alapján az alábbi táblázatban lehet összefoglalni.

Leíró definíció	Értékalapú meghatározás	
Schumpeter, Dahl	Fukuyama	Univerzális
Lipset, Linz és Stepan	Huntington	Partikuláris

Véleményem szerint a jelen tanulmányban bemutatott alapvető fogalmi készlet bár a nyugati kultúrkörből származik, alkalmas más civilizációk politikai intézményeinek vizsgálatára is. Ha a demokrácia procedurális definícióját adó intézményrendszert tekintjük a függő változónak, és az eredeti állapotot valamint az átalakulás menetét befolyásoló politikai és strukturális tényezőket vesszük független változóknak, akkor szét tudjuk választani a demokrácia objektív meghatározását, és a kulturális-politikai körülményeket.

Azaz ha kérdésünk nem az, hogy „kialakulhat-e demokrácia más környezetben?“, hanem az, „milyen tényezők vannak hatással arra, hogy kialakul-e nyugati típusú demokrácia egy adott államban?“, akkor úgy tudunk empirikus alapot szolgáltatni az elméleti vizsgálódásokhoz, hogy ki tudjuk kerülni az előbbi erősen átpolitizált és gyakran parttalannak tűnő vitát. A tranzitológia alapkérdésének ily módon történő átfogalmazása lehet a tudományterület fejlődésének iránya. Ehhez nyújthat segítséget az inter-regionális összehasonlítások, amely rámutathat a társadalmak közti különbségekre, illetve a különböző kultúráktól független politikai tényezőkre és átmenetet jellemző sajátosságokra.

²⁸ Fukuyama, Francis: *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, London, 1992.

²⁹ Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone Books, London, 1997.

Háda Béla:

A Srí Lanká-i polgárháború történeti gyökerei

A Srí Lanká-i polgárháború egyike korunk legkevésbé ismert fegyveres konfliktusainak. A küzdő felek, a tamilok és szingalézek ellentétei igen régi időkre tekintenek vissza. A tanulmány számba veszi a két nemzet konfliktusának okait, mely tulajdonképpen a sziget ókori benépesítésének időszakában lángolt fel először, jelenkori perspektívájában azonban a brit gyarmati időkben gyökeredzik. Kronológiai láncra felfűzve kerül bemutatásra a sziget népeinek eredete, és ezzel párhuzamosan az eseménysorozat, mely a gyarmati adminisztráció politikai gyakorlatától a szuverén Srí Lanká kormányainak törekvésein át a tamilok egy részének radikalizálódásáig elvezetett a társadalom végletes, nyílt háborúvá fajuló szakadásához.

2006. október 16-án tragikus hír járta be a világot. Srí Lanká szigetén öngyilkos támadók robbanóanyaggal megrakott teherautót vezettek a haditengerészet egyik buszának. Az áldozatok száma a százat is meghaladta. E véres esemény a reményt még éltetők számára is bizonyította, hogy a kis szigetország tamil és szingaléz lakói között immáron több mint két évtizede dúló polgárháború nem csitul. De kik a küzdő felek? A világ lakosságának tájékozottabb része nagyjából a múlt század nyolcvanas éve óta tud némi felületes választ adni erre a kérdésre. E válasz azonban általában nem mutat túl annak megállapításán, hogy a harcolók a sziget népességének két legnagyobb csoportját alkotják, a háború pedig a kisebbségi tamilok szecesszionista törekvéseiből született. Az már igen kevésbé ismert, hogy a tamil és szingaléz nemzetek egyaránt igen ősi és dicső történelem örököseinek tartják magukat, mely az utódokra hagyományozta a nép évezredes fennmaradásának és érvényesülésének emlékét, a küzdelem és a győzelem tradícióit. A konfliktus, melynek tragikus fejleményei időről időre a magyar sajtóban is megjelennek, ideológiai szempontból tehát roppant régi, míg céljait és napi gyakorlatát tekintve igen modernnek nevezhető.

* Háda Béla az ELTE történelem-politológia szakos hallgatója, kutatási területe az Indiai-óceán északi térségének válságócái, valamint a biztonság- és védelempolitika.

E tanulmány célja, hogy áttekintő jelleggel ismertesse a Srí Lanká-i etnikai háborúhoz vezető utat, és – nem elhanyagolva egyik fél felelősségét sem – segítsen mérlegelni a béke esélyeit. A fentebb említett kettősséget szem előtt tartva elbeszélésünket a sziget népeinek bemutatásával, vagyis az ókori eredettel kell kezdeni, hiszen a felek jóval időszámításunk kezdete előtt, mai településterületeik elfoglalása közben kerültek először szembe egymással. E periódus tárgyalását követően áttekintem a szigetország gyarmati életének és későbbi önálló politikai fejlődésének azon mozzanatait, melyek meghatározó szerepet játszottak a két csoport közötti ellenségeskedés felszításában és a válság kirobbanásában. Végül kitérek a polgárháború tanulságaira és a szemben állókat foglalkoztató legfontosabb problémákra, amelyek a béke kilátásaira is komoly hatással vannak.¹

Srí Lanká – A sziget népei

A Srí Lanká-i konfliktus feleit alkotó tamil és szingaléz etnikumok között szinte csak a távoli indiai származás és a szigetükhöz való ragaszkodás a közös. A szanszkrittal rokon indoiráni nyelvet beszélő, buddhista vallású többségi szingalézek, és a kisebbségben élő, dravida nyelvcsaládhoz tartozó, hindu vallású tamilok között a kezdetek óta áthidalhatatlan szakadék tátong. A már elejétől fogva ellenséges viszonyt az évezredek együttélése természetes következményeként árnyalta a *modus vivendi* keresése. Ennek eredményeképpen a sziget már a történelmi időkben két etnikai régióra szakadt. Északon, valamint a keleti és nyugati keskeny tengerparti sávon a tamilok képeznek zárt, helyi többséget, míg a nagyobb kiterjedésű belső vidékek és a déli tengerpart a szingalézek településterülete. A két nép nem csak a keveredést igyekezett elkerülni, hanem a hagyományos társadalmi kapcsolatrendszerükből is igyekeztek kirekeszteni a másikat.² A 19. század második felében Ázsiában is erőre kapó nacionalizmus szülte meg a nemzeti önigazolás igényét. Ez a jelenség hozta felszínre a vitát, melynek alapkérdése: kik is a sziget legrégebbi, tehát „jogos” urai? Kiket illet ennek alapján a leendő állam megszervezésének és irányításának joga?

A nemzeti ideológiáért folyó, eleinte csak szellemi harc a tamilok és szingalézek újkori küzdelmeinek nyitányát jelentette. Ennek során került az érdeklődés homlokterébe a sziget

¹ A tanulmányban szereplő személy és földrajzi neveknek több nyelv szabályrendszere szerinti többfajta átírata használatos. Én, ahol lehet a fonetikus átírást használom. Egyes Srí Lanká-i személynevek esetében azonban nem egységes a gyakorlat, így ezeknél a torzítás és a bizonytalanság elkerülése érdekében a széles körben használt angol átírású változat jelenik meg.

ókori történelme, melynek magyarázatánál a többségi társadalom egy ősi forrásműhöz, a *Mahávamsához* fordult. Ennek meghatározó jelentősége miatt a konfliktus háttérének megismerését célszerű itt kezdenünk.

A *Mahávamsa* egy időszámításunk szerinti 6. században íródott buddhista krónika, amely a szingaléz nép eredetének és honfoglalásának történetét írja le.³ Eszerint a szingalézek nagyjából időszámításunk előtt 544-543-körül Vidzsaja herceg vezetésével érkeztek a szigetre. Vidzsaja a mai északnyugat-indiai Gudzsarat állam területén elhelyezkedő kis királyság uralkodójának, Szinha Báhu-nak volt az idősebbik ikerfia. Mikor a herceg hazájában nemkívánatos személlyé vált,⁴ hétszáz emberével hajóra szállva Lankára vetődött.⁵ Az érkezők legyőzték az itt lakó rákszaszákat, azaz démonokat, és megalapították a szinhalák birodalmát,⁶ így meghonosítva a területen az előző hazájukból magukkal hozott fejlett kultúrát.

E pár mondatban vázolt erősen legendaszerű történet persze bővelkedik a valószerűtlen epizódokban, ezek mellett azonban közöl történetileg releváns információkat is, minek fényében hiba lenne az egészet tündérmeseként kezelni.⁷

Ami bizvást állítható, az az, hogy az indoárja szingalézek valóban az i. e. 6-5. század táján, valószínűleg több hullámban vándoroltak be a szigetre. A hagyomány szerinti északnyugat-indiai eredetük ugyancsak igazolhatónak tűnik. A terület, amelyre megérkeztek, nem volt lakatlan. Ekkortájt már 34 000 éve nyomon követhető volt az ember jelenléte Srí Lankán: a vasat és a földművelést is ismerő veddák voltak a sziget lakói.⁸ A *Mahávamsa* őket nevezi rosszmájúan démonoknak. Látványos antropológiai különbözőségük és életmódjuk miatt kaphatták ezt a csúfnevet a szingalézekről. Az érkezők csakhamar katonai erővel is érvényesítették fölényüket a bennszülöttekkel szemben, és a sziget távoli rejtett vidékeire szorították vissza őket. Az i. e. 4. század folyamán több kisebb szingaléz királyság alakult és szilárdult meg a területen. Ezzel párhuzamosan a veddák lassú de biztos sorvadásra lettek

² Az Európában helytelenül kasztrendszernek nevezett indiai eredetű varnarendszer Srí Lanká-i változata is eltérő a két etnikum esetében.

³ A teljes 37 fejezet szövege angol nyelven olvasható: Mahavamsa, Ceylon Government Information Dept, <http://lakdiva.org/mahavamsa/chapters.html>. Letöltve: 2007. február 1.

⁴ Bővebben ld.: Mahavamsa 6. fejezet.

⁵ A „lanká” szó szanszkrit eredetű és általánosságban szigetet jelent. A szingalézek viszont sajátos jelentéssel használták, minthogy egészen a jelenkorig Lanká alatt „A” szigetet, saját hazájukat értették.

⁶ A szó jelentése: „oroszlánnép”. A szingaléz nemzet ezzel a kifejezéssel jelöli önmagát, melyet itt csak jelzésértékűnek szántam. A továbbiakban általában a magyarul ismert, bár kevésbé korrekt „szingalézt” fogom használni.

⁷ Humphry W. Codrington: *A short history of Lanka*, Macmillan & Co., 1926.

⁸ Az alacsony átlagtermetű veddo-ausztraliid nagyrosszhoz tartozó népesség technikai, szervezeti és kulturális értelemben is lényegesen szerényebb civilizációs állapotot képviselt a jövevényeknél.

ítélve, mely gyakorlatilag napjainkig tart, és a jövőben az eltűnésüket vetíti előre.⁹ Az újszülött indoárja államok legerősebbike az északi síkságon elhelyezkedő Anurádhapura volt, mely hegemon szerepet töltött be a többivel szemben.

A buddhizmus meghonosítása óriási jelentőségű esemény Srí Lanká, és az általunk vizsgált konfliktus történetének szempontjából is. Anurádhapura hatodik királya Dévánampija Tissza a hagyomány szerint nagy tisztelője volt Asókának, az ekkor fénykorát élő indiai nagyhatalom, a Maurja birodalom talán legnevesebb uralkodójának.¹⁰ Asóka az ő kérésére küldte a szigetre saját fiát, Mahéndrát a buddhizmus elterjesztése céljából. A királyfi Buddha vallásának théraváda irányzatát hozta magával, mely elterjedvén a szingalézek körében a későbbiek folyamán nemzeti öntudatuk meghatározó tényezője és egyben mozgatórugója lett.¹¹

Napjainkban biztosnak tűnik, hogy a sziget tamil lakossága valamivel később érkezett a területre. A kezdetben a sziget északi részén berendezkedő szingaléz államocskákkal szemben az i. e. 2. század közepétől váltak egyre hevesebbé a szárazföld felől a dél-indiai tamil Csóla királyság csapatainak támadásai.¹² A dravida nyelvű tamilok máig Dél-India jellegzetes lakói. Saját kulturális nemzettudatuk irodalmi emlékeik tanúságtétele szerint már igen korán kialakult,¹³ és segítette a viszonylagos elhatárolódásban a szubkontinens többi népétől. Három történelmi királyságuk, Csóla, Cséra és Pándija képezték ekkor államiságuk kereteit.

A tamil invázió Anurádhapura hanyatlását eredményezte, az új politikai súlypont Lanká jóval védhetőbb belső területein alakult ki. Az „oroszlánnép” a továbbiakban innen próbált dacolni az ettől kezdve mintegy ezer éven keresztül kisebb-nagyobb megszakításokkal tartó dél-indiai behatolással szemben, melynek lendülete csak a középkorban, 1070-táján tört meg.¹⁴ A tamilok jelenléte a szigeten azonban visszavonhatatlan realitássá vált, győzelmes háborúik a *ius armorum*¹⁵ alapján indokolttá tették szemükben a területen való megtelepedésüket. Ezzel kezdődött tehát a két nép közös története, melyet a gyarmatosítás koráig többnyire a szinhala királyságok és a Lanka északi részén időről-időre Dzsaffna (Jaffna) központtal megszilárduló tamil területi hatalom közti rivalizálás határozott meg.

⁹ Az adatok bizonytalanok a veddák mai pontos lélekszámát illetően, de az biztosnak tűnik, hogy mindössze százas nagyságrendű, eltűnő kisebbséget képviselnek.

¹⁰ I.e. 3. század. Asóka I.e. 267 vagy 268-tól 233-ban bekövetkezett haláláig uralkodott.

¹¹ Napjainkban az ország társadalmának kb. 74%-át kitevő szingalézek szinte kivétel nélkül őrzik e vallást. A buddhizmusról Srí Lanká alkotmányának (lásd később) II. fejezete szól.

¹² A Csóla- korszakról Philip Rawson. *Az indiai civilizáció*, Helikon, 1983, p. 115.

¹³ Erről lásd Major István - Tótfalusi István: *A tamil irodalom kistükré*, Európa, 1978; és Nalladai R. Balakrishna Mudaliyar: *The Golden Anthology of Ancient Tamil Literature I.-III.*, 1959-60.

¹⁴ Vidzsajabáhu király győzelemmel végződő nagyszabású hadjárata a csóla-csapatok ellen. A szingalézek középkori történelmének igen emlékezetes momentuma, de témánk szempontjából nem bír komolyabb jelentőséggel. Bővebben pl: Tenigl-Takács László: *India története*, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola- Medicina, 1997.

¹⁵ Latin, „a fegyverek joga”.

A fent leírtak a sziget lakóinak tudatában élénken élnek, történeti emlékezetük meghatározó elemei. A szingalézek kezdettől fogva behatolóknak tekintették a tamilokat. A *Mahávamsára* és az igazolható történeti tényekre hivatkozva magukat nevezték a sziget valódi urainak, noha a tamil népesség – legalábbis annak egy része – is évezredes múltra tekinthet vissza Srí Lankán. Mint utaltunk rá, ez a mentalitás a jelenkorig meghatározta a két etnikum viszonyát, és nehezen túlbecsülhető szerepet játszott a napjainkban zajló konfliktus eszmei alapjainak kialakulásában.

A szigeten ugyanakkor nem csak ezt a két nemzetet találjuk. A Srí Lanká társadalmának mintegy 7,5%-át kitevő muszlim kisebbség ősei Dél-Arábiából érkeztek kereskedelmi célokkal. A 8. századtól már bizonyosan megállapítható a muszlimok jelenléte a területen. A közösség zömmel a keleti part városainak lakója, ahol vegyesen élnek a tamilokkal, bár eltérő vallásuk és kultúrájuk miatt kapcsolatuk nem felhőtlen. Sokáig kezükben tartották a szingaléz területek külvilággal folytatott kereskedelmét, mígnem a portugálok Ázsia felé irányuló expanziójuk közben a 16. század első felétől megvetették a lábukat Lanká partvidékén, és kisajátították az arabok gazdasági tevékenységét. A szingaléz főváros ekkor már Kandy, az utolsó királyi székhely.

A portugálokat a hollandok szorítják ki a szigetről 1656-ban, hogy utána mintegy 140 éven át uralják Srí Lankát. Az egykori európai hódítók leszármazottai a terület etnikai képét ma is tarkító burgerek, akik a mintegy 8%-nyi keresztény lakosság jelentős részét adják.¹⁶ A témánk szempontjából igazán érdekes fejlemények kiindulópontja azonban az 1812. év, az immár Ceylonnak¹⁷ nevezett sziget brit fennhatóságának kizárólagossá válása. Az új urak megsemmisítették az addig többé-kevésbé sikeresen lavírozó Kandy-i királyság maradék önállóságát is, és a gyarmat adminisztratív igazgatását Kola-amba-thota,¹⁸ azaz Colombo városában állították fel.

¹⁶ A sziget etnikai és társadalmi adatait id.: Russel R. Ross and Andrea Matles Savada (ed.): Sri Lanka: A Country Study, Federal Research Division, Library of Congress, 1990. Frissített változata olvasható: <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/lktoc.html>, Letöltve: 2007. március 7.

¹⁷ A Ceylon elnevezést kizárólag a gyarmatosítók (és útánuk az európaiak) használták, a britek a hollandok által használt Selan nevet átalakítva vették át.

„Kígyók a paradicsomkertben” – a háború történeti előzményei

A brit uralom mély társadalmi változások katalizátora lett. Két meghatározó intézkedés történt a korszakban, mely máig ható következményekkel járt a helyiek életére nézve.¹⁹ Először, 1833-ban, a birtok egységes igazgatásának technikai szempontból indokoltnak tűnő igényével a gyarmattartók egységesítették a sziget tamil és szingaléz vidékeinek közigazgatását, mely akkori formájában még a királyságok korának öröksége volt. Ezzel eltűntek az európai hódítást megelőző szuverenitás-viszonyok utolsó maradványai is. Bár ez felszínre hozta a két fő etnikum között állandóan lappangó feszültséget, meg kell jegyeznünk azt is, hogy a közigazgatási változások végső soron elősegítették, hogy Ceylon egységes államként lépjen a függetlenedés útjára. Hogy ez mennyiben előny, arról manapság – érthető módon – megoszlanak a vélemények.

Másodszor, egy ismertebb és minden bizonnyal sorsfordítóbb folyamat keretében a 19. század közepétől több százezer tamil betelepítésére került sor az indiai szubkontinensről.²⁰ A britek a sziget belső területeinek ültetvényes gazdálkodását akarták felvirágoztatni a nagyarányú migráció szervezésével. Az érkezők, az úgynevezett indiai vagy *ültetvényi tamilok*, – mint elnevezésük is mutatja – mezőgazdasági munkásként kerültek alkalmazásra. A Dél-Indiából érkező jövevények logikus választásnak tűntek erre a célra, hiszen földrajzi értelemben közel éltek Srí Lankához, elegendő számban álltak rendelkezésre, és „testvéreik” laktak a szigeten, így látszólag a beilleszkedésük is könnyebb lehetett. Mivel India túlnyomó része szintén a brit gyarmati igazgatás alá tartozott, jogi aggályok sem fogalmazódtak meg a gyarmatosítóknak. Az alattvalók – látszólag – egyszerűen átköltöztek a Korona szuverenitása alá tartozó egyik területről egy másikra. Csakhogy a betelepülők legnagyobb részben a szingalézek által lakott egykori királyságok területének mezőgazdasági vidékein letek új otthonra.²¹ A többségi lakosság számára megjelenésük balszerencsésen összefonódott egy másik, számukra igen sérelmes fejleménnyel.

Ceylon közigazgatásának egységesítése látszólag a szingaléz népességnek kedvezett, hiszen ők mindvégig úgy tekintettek szigetükre, mint a szinhalák birodalmának oszthatatlan területére, ahol a más etnikumúak csak jövevények. Az egységes gyarmaton számbeli fölényt élveztek, ami megfelelt eszmeiségüknek. A britek azonban a gyarmat igazgatásánál

¹⁸ A szingaléz elnevezés „lombos mangófaikkal övezett kikötőt” jelent.

¹⁹ A gyarmati korszakról: K. M. de Silva: A history of Sri Lanka, Oxford University Press, 1981, pp. 239-479

²⁰ 1946-ra a tamil populáció mintegy fele tartozott egyértelműen ezen csoporthoz.

aránytalanul nagyobb mértékben támaszkodtak az urbánusabb életmódot folytató lankai (tehát nem frissen bevándorolt) tamilokra. Ennek gyakorlati okaiként a szingaléz társadalomrész többnyire agrárnépesség-jellegét, és a modernebb foglalkozásokat nagyobb arányban űző tamilok rátermettebb voltát szokták kiemelni.²²

A többségi etnikum ezt a gyakorlatot a párhuzamosan zajló közigazgatási egységesítéssel és a betelepítési politikával együtt a sziget eltamilosítási kísérleteként értelmezte. Úgy tűnt, a régmúlt hódítói a jelenkor megszállóival kollaborálva készülnek elbitorolni Vidzsaja leszármazottainak otthonát. Mindez a terület egységes kezelését is egészen más megvilágításba helyezte számukra. A kivételezettebb helyzet ráadásul a szigetországi tamilok feltűnő anyagi emelkedését hozta. Egyre több sikeres vállalkozó és értelmiségi került ki soraikból, akik irigységet ébresztettek többségi honfitársakban. Az ültetvényi tamilok egy részének városba költözése pedig a képzetlen munkaerő piacán támasztott konkurenciát a helyi szingalézeknek. Fontos ugyanakkor, hogy a teljes sziget feletti szingaléz szupremácia-igénye nem valamiféle imperialista szándékot tükrözött. A szingaléz államoknak sohasem volt nagyhatalmi szerepük, maga a nemzet pedig igen kicsiny, peremen élő népnek számít az ázsiai tömegekkel összehasonlítva. A ceyloni egységállam megteremtése a nemzeti büszkeséggel és a jövőbeli kibontakozás elképzeléseivel összekapcsolódva vált stratégiai céllá a többségi etnikum számára.²³

A huszadik század első felében tehát már adottak voltak a két etnikum között egy új keletű ellenségeskedés eszmei, politikai és szociális alapjai. Az egyre aggasztóbb társadalmi feszültséget a sziget brit urai általában hatékony ellenintézkedések nélkül szemlélték, így a majdani újszülött köztársaságnak egy igen súlyos örökséggel kellett szembesülnie. Az aknák tehát helyükre kerültek, s ebben a gyarmati adminisztráció felelőssége egyértelmű.

E baljós előzmények dacára sok más dekolonizált területtől eltérően Ceylonon viszonylag békésen folyt le a hatalomváltás 1948. február 4-én.²⁴ Eleinte úgy tűnt, az ország a szekularizáció szellemében biztosítaná a társadalom kohézióját, és távol tartaná a vallási és etnikai feszültségeket az állami intézményrendszertől. A politikát eleinte domináló mérsékelt, európai szellemben nevelkedett szingaléz elitcsoport vezéregyéniségei elfogadhatónak és védendőnek tartották hazájuk multietnikus jellegét. A szigetországi belpolitikai élet jellemzően a leggazdagabb és ezért legbefolyásosabb szingaléz családok köré csoportosuló pártok

²¹ Walter Schwarz: *The Tamils of Sri Lanka*, The Minority Rights Group Report No. 25, 1988, p. 6.

²² Carlo Fonseka: *Towards a peaceful Sri Lanka*. World Institute for Development Economics Research of the United Nations University, 1990, pp. 129-132.

²³ Fonseka: i.m.: pp. 13-14. és pp. 114-129.

²⁴ Alan J. Bullion: *India, Sri Lanka and the Tamil Crisis 1976-1994*. Pinter, 1995, p. 17.

rendszerén nyugodott. A politikai elit nagyobb része – sajátos patriarchális beállítottságát felhasználva – csakhamar egy baloldali jellegű szemlélet érvényesítésébe kezdett, mely elveiben egyszerre nyugodott a „nemzeti” értékek konzervatív védelmén és a társadalom szociális érdekeinek képviselésén. Persze mindez a választási harcok hevületében gyakran inspirált szélsőségesen demagóg politikai kommunikációt.²⁵

A hatalomátadást követően a szingaléz politikai eliten belül két markáns irányzat különült el. Az egyik a konzervatív-európaias politikai irányvonalat követő Egyesült Nemzeti Párt (UNP) volt, amely a dekolonizációs folyamatban a britek legfőbb tárgyalópartnerévé lépett elő. Ez a párt integrálta a demokrácia és a nyugati mintájú alkotmányosság iránt elkötelezett mérsékelt erőket, és sokáig monolitikus hatalmi tényezőként uralta a szingaléz belpolitikát. Gyengeségét az jelentette, hogy igen sokféle irányzatot foglalt magába, így a függetlenné válás utáni belpolitikai helyzet stabilizálódását követően szinte előrelátható volt későbbi szakadása, amely a konfliktus történetében még fontos szerepet játszó Szabadságpárt létrejöttét eredményezte. A másik említést érdemlő szingaléz irányzat a baloldali-marxista pártok csoportja volt, mely azonban szétforgácsolt jellegénél fogva soha nem tudott igazi versenytársa lenni a hatalmas és egységesen fellépő UNP-nek. Témánk szempontjából ezek nem játszottak igazán lényeges szerepet.

Tamil oldalon a társadalom atomizált volt, részben a szigetországi és az ültetvényi tamilok eltérő szocio-kulturális háttere, részben pedig a szingaléz politikai erőkhöz való viszonyuk miatt. Így találunk közöttük liberális és szocialista eszméket vallókat, valamint a többséggel való integráció és az elkülönülés híveit.

A függetlenségi alkotmány kielégítő módon garantálta a kisebbségek védelmét és biztosította számukra a megfelelő képviselést a törvényhozásban. Emellett fontos törekvést fejezett ki azzal, hogy magába foglalta a szekularizált állam koncepcióját is. A nyelvi nehézségek kiküszöbölése végett mindenhol fenntartották az angolt, mint közvetítő hivatali nyelvet. A kormányzati hatalmat Dudley Senanayake miniszterelnökségével eleinte kezében tartó Egyesült Nemzeti Párt (UNP) konzervatív-európaias politikai irányvonala a felületes szemlélő számára garanciának tűnt a társadalmi viszonyok konszolidációjára. A problémákat azonban még rövid távon sem sikerült elkerülni. A kezdeti súrlódási pont az ültetvényi tamilok szavazati jogának kérdése volt.

Mint már korábban jeleztük, ők az ültetvényeken kívül a városokban is dolgoztak, ahol riválisává váltak a szingalézeknek a szakképzettséget nem igénylő munkákért folyó

²⁵ A politikai kultúráról a hivatkozott áttekintő feldolgozások mellett ld.: Bruce Kapferer: *Legends of people, myths*

versenyben. A szinhala szakszervezetek éppen ezért erőteljesen lobbiztak velük szemben, és tagjaik is attól tették függővé politikai támogatásukat a törvényhozási választásokon, hogy melyik politikai erő milyen hatékonysággal kész biztosítani számukra (többek között) ezen munkalehetőségeket. Az UNP mindezek fényében határozott törekvésként fogalmazta meg az ültetvényi tamilok közéleti mozgásterének további szűkítését. Ezt azonban nem csak a saját választók felé tett gesztusként kell értékelnünk, hanem komoly belpolitikai megfontolásként is. Senanayake kormányzata a túlnyomórészt igen nehéz körülmények között élő kisebbségek „kikapcsolásával” jelentős potenciális tömegbázistól fosztotta meg a szélsőbaloldali erőket.²⁶

A szingaléz nacionalizmus logikája szerint a tamilok behatolók, és teljesen mindegy, hogy egy évezreddel ezelőtt „hatoltak be”, vagy csak egy évtizede, nem kell különbséget tenni a tamil populáció tagjai között.²⁷ Az ültetvényi tamilok azonban közösségi és egyéni szinten is kiszolgáltatottabbnak, politikailag támadhatóbbnak bizonyultak, így eleinte ők kerültek hátrányosabb helyzetbe.

Már 1948-49-ben törvények sora született azzal a céllal, hogy kizárják a bevándorlókat az állampolgárok köréből. E jogalkotási folyamat eredményeképpen az ültetvényi tamilok kevesebb mint 50%-a (mások szerint 20%-a) rendelkezett állampolgársággal és így választójoggal. E jogok egyéni kérvényezésére megvolt a lehetőség, ám egészen 1964-ig a kérvényezők csak mintegy 10%-a ért célt beadványával.²⁸ Mindez nem azonnal vezetett a szakításhoz a tamil és szingaléz közösségek vezetői között.

G. G. Ponnambalam vezetésével az ültetvényi tamil vezetők egy csoportja csatlakozott az UNP kormányzatához, reménykedve egy jobb kompromisszumos megegyezésben. Lépésük azonban megkésett volt, mert az 1950-es évek elejétől a parlamentben a szingaléz képviselők abszolút többségbe kerültek és e fölény birtokában a mindenkori kormányzó szingaléz párt már megengedhette magának, hogy figyelmen kívül hagyja a tamilok érdekeit. Belpolitikai téren ugyanakkor ez egy sajátos csapdaszituációt is eredményezett. A kormány ugyanis ettől kezdve nemigen talált erős tamil koalíciós partnert, és ha meg kívánta őrizni a hatalmát, gyakran akkor is együtt kellett „menetelnie” a szélsőséges szingaléz erőkkal, ha az valójában nem volt ínyére. Az ötvenes évek elején az ország elhatalmasodó gazdasági nehézségei életre hívták a tömegek radikális-nacionalista követeléseit, melyek társulva az előbbi jelenséggel

of state: Violence, intolerance, and political culture in Sri Lanka and Australia, Smithsonian Institution Press, 1998.

²⁶ Chandra Richard de Silva: *Sri Lanka, A History*, Vikas, 1989, p. 236.

²⁷ A két fél történelemértelmezése közötti látványos különbségek szemléletes példája: Stachi Ponnambalam: *Sri Lanka: The National Question and the Tamil Liberation Struggle*, Zed Books, 1983, pp. 16-35. Fontos szem előtt tartani, hogy a szerző amellett, hogy hiteles tanúja a Srí Lanká-i valóságnak, művében tamil szemszögből érvel és interpretál.

²⁸ Chandra Richard de Silva: i.m., p.237.

szélesítették a szakadékot a két etnikum között. A tamilok ezt a belpolitikai fordulatot elég világosan átlátták, és reményeikkel India és az ott élő „testvéreik” felé fordultak.²⁹

Az 1956-os választásokat a Solomon Bandaranaike családja köré tömörült csoport, a baloldalias Szabadságpárt nyerte meg szociális reform-ígéretekkel.³⁰ Ez a politikai erő az Egyesült Nemzeti Pártból kiválva 1951-ben alakult, és az azzal szembenállókat megszervezve erősödött meg. Az új miniszterelnök kihasználva az egykori gyarmattartók szokásaival szembeni nacionalista érzelmeket, önmagát az ősi szingaléz kultúra és vele a buddhista vallás védelmezőjeként tüntette fel. A buddhista vallást támogató szólamai világos gesztusok voltak a szingaléz nacionalizmus egyik vezető ereje felé.³¹

Az őt támogató buddhista papság a hindu tamilokat előszeretettel kiáltotta ki a vallás fő ellenségének.³² Mivel a buddhizmus már igen korán összeforrt a szingaléz nemzeti eszmeiséggel, érdekei egyben a többség érdekeiként definiálódtak. Ugyanakkor egyértelműnek tűnik, hogy a hindu tamil kultúra az évszázadok során nem tekintette minden esetben magától értetődően ellenségének a buddhizmust. P. K. Balachandran helyesen mutat rá, hogy a tamil királyok Dél-Indiában olykor kifejezett támogatásukban és védelmükben részesítették e vallás képviselőit.³³ Az a jelenség, hogy gyakorta mindenfajta kiegyezést elutasítanak a kisebbséggel, inkább belpolitikai igényekkel magyarázható. A buddhizmus Mahéndra óta a szingaléz vallási és kulturális élet alapvető strukturáló tényezője, mely azon túl, hogy privilegizált szerepét mindenképpen fenn kívánja tartani, nem tűri, hogy bármilyen téren versenytársai akadjanak. Válságos helyzetekben a tömegek megszervezőiként, egyfajta rend reprezentánsaiként pedig belpolitikai mozgásterük is egyre szélesedik, miközben a tamil terroristák akciói érveik számát gyarapítják.

Mindez akkoriban újabb lökést adott a nacionalista politikának és egyértelművé tette, hogy Bandaranaike kormányra lépése fontos mérföldkő a konfliktus története szempontjából.

1956-tól az állam egyedüli hivatalos nyelve a szinhala lett.³⁴ A köztisztviselőknek ezt volt kötelező használniuk, felkészültségüket nyelvvizsgákkal ellenőrizték. Akik nem vetették alá magukat e diszkriminatív procedúrának, azokat elbocsátották. A tamilok válasza alapvetően békés tiltakozás volt, bár vidéken zavargásokra is sor került. Hogy a helyzet további elmérgesedésének elejét vegye, Bandaranaike 1957. július 20-án megegyezett S. J. V.

²⁹ Az indiai kapcsolatról ld.: Alan J. Bullion i.m., pp. 39.-69. ;88.-101.

³⁰ Chandra Richard de Silva: i.m. pp., 249-256.

³¹ Walter Schwarz, i.m., pp. 6-7.

³² Valójában persze erősen kétséges, hogy a dravida tamil kultúra egyértelműen buddhista-ellenes volna. Ld: Ponnambalam i.m. pp. 88-93.

³³ P. K. Balachandran: "A History of the Indo-Lankans", *Hindustan Times*, 2006. május 22.

³⁴ Ponnambalam i.m. pp. 100-105.

Chelvanayakammal, az UNP-vel szövetséges tamil politikai erők szakadásával létrejött Föderalista Párt elnökével. Az úgynevezett Bandaranaike-Chelvanayakam paktum³⁵ értelmében a tamilok északi és keleti településterületeiken autonómiát, és a közigazgatásban nyelvhasználati jogot kapnak. Ezen felül a kormány kötelezettséget vállalt az ültetvényi tamilok helyzetének rendezésére is. Az egyezmény felhaborította a szingaléz szélsőségeket és a buddhista egyházat, akik elfordultak a miniszterelnöktől. Bandaranaike, tartva az elszigetelődéstől visszarettent és nem hajttatta végre a paktumot. A kudarcot vallott megállapodás így sajnálatos módon egyszerre teremtett precedenst a kiegyezésre és annak felrúgására is.

Az 1958-as év a napokig tartó véres tamil-ellenes akciókkal vonult be a szigetlakók emlékezetébe. A zavargások a már említett Föderalista Párt megfélemlítését célozták, mely a szigetország államszövetséggé alakítását tűzte ki célul. A szervezett, politikai célzatú támadások megdöbbsentették a közvéleményt, és igen veszélyes példát mutattak az erőszak alkalmazására.³⁶ Ennek nyomán fogalmazódott meg először a független Tamil Eelam³⁷ megteremtésének gondolata, de a szakadár törekvéseknek ekkor még nem volt komoly tömegbázisa. 1959-ben Solomon Bandaranaike politikai merénylet áldozatává vált. Egy buddhista szerzetes gyilkolta meg, egyikeként azoknak, akik sohasem bocsátották meg neki „árulását”, azaz a tamilokkal tervezett megegyezését.

Bandaranaike halála után a Szabadságpártnak (és a kormánynak) új vezetőre volt szüksége. Ezt az űrt az elhunyt miniszterelnök özvegye, Sirimavo töltötte be. Az elismerésre méltóan karizmatikus, ugyanakkor intelligens asszony, úgy tűnik, levonta a kellő tanulságokat férje sorsából. Hogy megnyerje a tömegeket, felvállalta férje populista politikai örökségét, és miniszterelnökként egy minden eddiginél karakteresebb baloldali fordulatot hozott az állam életébe. A Bandaranaike-Chelvanayakam paktumot el nem ismerve szigorúan végrehajtatta a korábban hozott nyelvtörvényt. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor széles körű szociális reformokban gondolkodott. Az oktatást és az egészségügyi ellátást ingyenessé tette. A továbbra is jelentős agrárnépesség megnyerését célozta meg földreform programjával, míg a hazai vállalkozóknak kedvezett protekcionista, bezárkózó gazdaságpolitikája. Srí Lanká sohasem jutott el az államszocializmusig, a szocialista megoldásoknak azonban mindvégig nagy

³⁵ A dokumentum teljes szövege olvasható: „The Bandaranaike-Chelvanayakam Pact, Peace in Sri Lanka”, The Official Website of the Sri Lankan Government, <http://www.peaceinsrilanka.org/peace2005/Insidepage/Agreements>, Letöltve: 2007.02.01.

³⁶ Olter László: Sri Lanka. Világkonfliktusok, Index. <http://konfliktusok.index.hu/srilanka.html>, Letöltve: 2007. 02. 01.

³⁷ A szó általános értelemben aranyat jelent, de ebben az összetételben, szemben a gyakori téves „haza” fordítással, Ceylon szigetét jelenti. A kifejezés fordítása tehát: „Tamil Ceylon”.

tömegbázisa volt, amely a társadalom általános képét szemügyre véve nem is meglepő.³⁸ Az állam ugyanakkor a teljes eladósodottság állapotába jutott a program nyomán. Ez súlyos gazdasági nehézségeket és olyan szociális konfliktusokat vetített előre, melyek könnyen etnikai színezetet kaphattak.

Bár Sirimavo Bandaranaike vereséget szenvedett az 1965-ös választásokon, az UNP győzelmének feltétele az ültetvényi és ceyloni tamilok szervezeteivel kötött szövetség volt. A tamilok megkérték támogatásuk árát, mely a kibontakozó újabb gazdasági nehézségekkel összekapcsolódva ismét erőszakos megmozdulásokra sarkallta a szingaléz nacionalistákkal kiegészült tömeget. Az elégedetlenséget kihasználva Bandaranaike visszatért a hatalomba, és hozzáfogott politikai művének befejezéséhez.

Témánk szempontjából a leglényegesebb fejlemény az új, 1972-es alkotmány megszületése, mely, ellentétben az addig hatályban lévő 1948. évivel, egyértelműen és szinte kizárólagosan a szingaléz többség igényeit tükrözte. Az ország ekkor vette fel a Srí Lanká nevet.³⁹ A buddhizmus államvallás lett, bár megjegyzendő, hogy elvben a többi vallás is szabadon gyakorolható maradt. Az alkotmány nem tett különbséget az állampolgárok között, így a korábbi alaptörvény kisebbségvédelmi pontjai is kimaradtak. A kormányzat nem hagyott kétséget afelől, hogy egységes államban gondolkodik, azaz a tamil lakosok számára még elméletileg is kizárta többletjogok szerzését, vagy településterületük speciális státuszának kialakítását.

Az alkotmányreformon túl igen mélyreható következményekkel jártak a két etnikum viszonyára nézve az úgynevezett felsőoktatási arányosítások is. Ezen intézkedések alap gondolata a Magyarországon is jól ismert érv, miszerint egy kisebbségi csoport társadalmi részarányát jóval meghaladó mértékben képviselteti magát a felsőoktatási intézmények hallgatói között. Az arányosítás szellemében az egyetemek magasabb felvételi ponthatárokat állapítottak meg a tamil fiatalok számára, mint a szingalézek esetében. Ennek az lett az eredménye, hogy tamil fiatalok tömegei érezték úgy, hogy az érvényesülés útjai az adott közegben bezárultak előttük.⁴⁰ A többségi társadalom szívesen vette volna a kivándorlásukat Indiába, csakhogy, ellentétben a kormányzat álláspontjával, a szigetországi tamilok nem tartották magukat indiaiaknak, a kontinensen nem volt keresnivalójuk. Egyre többük kezdett korábban nem járt alternatív utakban gondolkodni, elszántságukat pedig csak fokozta a kontinensen élő „testvéreiktől” érkező biztatás és támogatás.

³⁸ Chandra Richard de Silva: i.m. pp. 216-218, 287-292.

³⁹ A „srí” előtag „fényességet, gyönyörűséget” jelent, így az ország neve magyarul Szépséges Sziget.

⁴⁰ Walter Schwarz: i.m. pp. 9-10.

Bár az ültetvényi tamilokat a felsőoktatási arányosítás kevésbé érintette, a belpolitikai harcok közepette az ötvenes évek során az ő helyzetük alig került közelebb a rendezéshez, ezért ügyük előmozdítását egyre inkább India beavatkozásától remélték. Az indiai állam azonban csak igen óvatosan mert állást foglalni a jogfosztott tamilok ügyében. Félelmük legfőbb oka a szubkontinens déli részén, a tamilok által lakott vidékeken kifejlődött nacionalista mozgalom volt, mely a tamilok ősi nemzeti identitását és államiságát hangoztatva az Indiától való elszakadás gondolatát is felvetette.⁴¹ Noha a szecesszióra nem került sor, a nacionalisták elérték Tamil Nádu szövetségi állam létrehozását, mely a jelentős belső autonómia biztosítója volt számukra. A tamil nemzeti mozgalom számos nehéz pillanatot okozott India vezetőinek. Erre tekintettel, bár az ország fokozott érdeklődéssel fordult a természetes vonzáskörzetébe tartozó kis szigetállam felé, minden beavatkozási kísérleténél körültekintésre sarkallták saját tamil népességével fennálló problémái, valamint az a felismerés, hogy a Srí Lanká-i tamilok helyzetének alakulása a szélsőséges csoportokra is hatást gyakorolhatnak.⁴²

India állásfoglalása mindennek tükrében az volt, hogy a szigeten élő összes tamilnak részesülnie kell az állampolgári jogok teljességéből, bár elismerte, hogy a szóban forgó népesség egy része Indiából érkezett áttelepülő. Az első, az ültetvényiek jogállásának rendezését célzó megegyezés India és Srí Lanká között 1964-ben kötött meg. Ennek értelmében India kész volt 525 000 ültetvényi tamil hazatelepülését tudomásul venni, ha a szigetország 300 000 főt állampolgárai sorába fogad. Srí Lanká 1974-ben megadta az állampolgárságot további 150 000 személynek és utódaiknak, míg 1986-ban még tovább lépve 96 000 olyan tamilt is befogadott, akiket eredetileg indiaiként határoztak meg.⁴³ Így, bár lassan és fájdalmasan, az ültetvényi tamilok jogi státuszával kapcsolatos évtizedes problémák végül a rendeződtek.

A fegyveres harc kibontakozása

Bandaranaiké második ciklusának eseményei nyomán minden korábbinál erősebben éleződött ki a két fő etnikum közti elvi szembenállás. A tamilok vezetői 1976-ban megalakították az Egyesült Tamil Felszabadítási Frontot (TULF).⁴⁴ A harcias elnevezés

⁴¹ Balogh András: Nemzeti kérdés Indiában in: Balogh András et al.: Nemzet és nacionalizmus, Korona, 2002, pp. 234-278.

⁴² Bullion: i.m., pp. 39-69. Sugata Bose - Ayesha Jalal: *Modern South Asia*. Routledge, 1998, pp. 220-238.

⁴³ Chandra Richard de Silva: i.m. pp. 237-238.

⁴⁴ Satchi Ponnambalam i.m. pp. 185-186.

valójában egy politikai célokat szolgáló intézményt takart, mely a tamilok mindkét közösségét egyesítette. Az egység azonban csak látszólagos volt, mert a két csoport érdekei csak bizonyos pontig voltak közösek. Egyaránt fontosnak tartották a minél szélesebb politikai önérvényesítés, a szociális és oktatási jogokból való részesedés és a gazdasági érvényesülés lehetőségeinek biztosítását. Ugyanakkor az eltérő gyökerek és társadalmi pozíciók miatt e pontokon túl különböző területeket állítottak volna törekvéseik fókuszába, és lassan bizonyossá vált, hogy a többségi társadalomhoz és az államhoz kötődő elképzeléseik is eltávolodtak egymástól.⁴⁵

A TULF-fal párhuzamosan megalakultak azon harci csoportok kezdeményei is, melyek a később kibontakozó gerillaháborúban jutnak majd fontos szerephez.⁴⁶ Vélupillai Prabháharan még 1972-ben alapította a Tamil Új Tigrisek mozgalmát, melyet csakhamar a Tamil Eelam Felszabadító Tigriseinek kereszteltek át, és melyre a későbbiekben fontos szerep várt. Ezek a szervezetek már a tamil önállóságért folytatott fegyveres küzdelmet tűzték zászlajukra.

Az 1977. évi választásokon Bandaranaike pártjának nagy riválisa, az UNP újra kormányra léphetett, és ezt a pozícióját közel harminc éven át meg is őrizte. Ez egyben azt is jelentette, hogy a Srí Lanká-i társadalom végzetes kettészakadásával és az etnikai háború kirobbanásával annak a szingaléz politikai erőnek kellett szembenéznie, amelyik korábban a leginkább késznek mutatkozott a tamilokkal való együttműködésre.⁴⁷

A hetvenes évek elejétől a különböző tamil harci szervezetek folyamatosan számos civil áldozatot követelő bombamerényleteket hajtottak végre a városi közigazgatások ellen. Terrorcselekményeik felkorbácsolták az indulatokat a városi lakosság köreiben. A kormány hivatalba lépése után közvetlenül újra tamil-ellenes megmozdulásokra került sor. Az erőszakhullám, amelyet a szociális feszültségek is tápláltak, a korábbi hasonló precedensekkel ellentétben nem enyhült az idő múltával, mivel a tamil fegyveresek folyamatos ellencsapásai fenntartották a konfliktus intenzitását. A személyes vitáktól kezdve a szakmai és gazdasági rivalizáláson át a világnézeti ellentétekig minden apróbb ütközési pont csak mélyítette a szakadékot a két etnikum tagjai között, és indítékot szolgáltatott a pogromokra.⁴⁸

⁴⁵ Bár az említett, lényegében az egyének egzisztenciális érvényesülését szolgáló célokban (oktatás, gazdasági érvényesülés stb.) meg tudtak állapodni, a politikai érvényesülés útjainak terén alapvető volt a nézetkülönbség. A ceyloniak területi autonómia-törekvései nem voltak felvállalhatóak az ültetvényiek számára, amely, szemben a TULF tamil nemzeti egységet kifejező jellegével, lényegében kitalasztotta volna őket, akik szórt településterületük miatt nem lehettek volna részesei a remélt autonómiának.

⁴⁶ Alan J. Bullion: i.m., pp. 91-93.

⁴⁷ Walter Schwarz: i.m. pp. 10-11.

⁴⁸ Satchi Ponnambalam i.m. pp. 194-211.

Noha az UNP választási győzelmével elvben lehetőség nyílt a két nemzet közötti kapcsolatok új alapokra helyezésére, a közhangulat, és az egyre romló közállapotok megakadályozták a közeledést. Mindazonáltal, az új kormány szinte rögtön eltörölte az arányosítási törvényt és a alkotmány reformját is megkezdte. Jayawardene elnök azonban jól tudta, hogy nem mehet szembe nyíltan a többség tamil-ellenes hangulatával, és belpolitikai helyzete ezért igen kényes. Az új, 1978-as alaptörvény mindenesetre elismerte nemzeti nyelvként a tamilt, és a kormányzati rendszert átalakítva bevezette a jelenleg is fennálló prezidenciális struktúrát.⁴⁹ A kétségkívül liberálisabb alkotmány azonban elkésett, a tamilok egy része már nem érte be az engedményeivel.

Ekkorra ugyanis a sziget tamil népessége egyértelműen válaszúthoz ért, és két csoportjuk általában különböző irányokat tekintett követendőnek. Az ültetvényi tamilokat nemigen érdekelte az államalapítás gondolata. Tömegeik a sziget belső területein a szingalézekkel vegyesen élnek. Így nem rendelkeznek olyan jellegzetes többségi településterülettel, mely a leendő állam határait kijelölhetné. A történelmi emlékezet, a historizmus által inspirált szempontok sem igen hatottak rájuk mozgósító erővel, hiszen beilleszkedésüket nem utolsó sorban éppen a szingaléz vezetők történeti érvei akadályozták. Ezen érvekkel szemben kellett az ültetvényieknek bizonyítaniuk saját igazukat. A stratégiai célok különbözősége már igen korán megbontotta a tamil társadalomrész látszólagos politikai egységét. Az ültetvényiek képviselői elhagyták a TULF-ot, és hajlandónak mutatkoztak a kormánnyal való együttműködésre, mely ezt jelentős gesztusokkal honorálta. Magatartásuk egyértelműen igazolja, hogy a jelenlegi háborúnak nincs közvetlen köze az ültetvényi tamilok évtizedeken áthúzódó jogi sérelmeihez, hanem a tamil-szingaléz konfliktusosság egy másik rétegéből fejlődött ki.

A szigetországi tamilok egy részének szeme előtt ugyanakkor az elveszett államiság visszaszerzésének képe lebegett, mozgósítva a harci csoportok bázisául szolgáló fiatal nemzedékek jelentős részét is. E csoportok gyakori hivatkozási alapja a szingalézek tamil-ellenes politikája volt, így a történetek ideológiai muníciót szolgáltattak a szakadár törekvésekhez. A sziget északi és keleti parti területein a srí lankai tamilok összefüggő településterülete már meghatározhatná a leendő Tamil Eelam területi kiterjedését. A számos fegyveres csoport ennek az álomnak a valóra váltásáért küzdött, és napjainkban is ez a Tamil Tigrisek legfőbb célja. A szecessziótól remélték közösségi és politikai problémáik megoldását,

⁴⁹ Az alkotmány teljes szövegét az évtizedek során eszközölt módosításokkal együtt ld.: *The Constitution of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka*, The Official Website of the Government of Sri Lanka, <http://www.priu.gov.lk/Cons/1987Constitution/Introduction.htm>, letöltve: 2007.02.01.

és persze vezetőik hatalmi igényeinek kielégítését is. A fegyveresek, szemben a tamilok – főként ültetvényi – vezetőinek egy részével, mindenfajta megállapodástól elzárkóztak, mivel azokat csak akadályként tudták elképzelni a végső céljukhoz vezető úton. Mikor terroristáik 1979-ben halálos kimenetelű támadást intéztek Jaffna rendőrfőnöke ellen, a kormányzat a hadsereg bevetésére is késznek mutatkozott a társadalmi béke helyreállítása és a belbiztonsági helyzet javítása érdekében.

A fellépést mégsem a haderő kezdte meg, hanem a társadalom megszervezhető elemei. A már említett rendszeressé váló utcai erőszak egy újabb epizódja, az 1983 júliusában lezajlott pogrom tekinthető a polgárháború közvetlen nyitányának. Mesterségesen kreált ürügyek alapján a felbujtott tömeg napokon keresztül támadta a tamil üzleteket és egyéb objektumokat Colombóban és több vidéki nagyvárosban.⁵⁰ Bár az áldozatok pontos száma máig nem ismert, bizonyosnak tűnik, hogy több száz, többségében tamil halottról beszélhetünk.⁵¹ Miután a sajtó utólag megpróbálta „elkenni” az ügyet, és érdemben a rendészeti erők sem próbálták megakadályozni az eseményeket, nem kerülhetjük meg a feltételezést, hogy a történetek mögött állami szereplők álltak.⁵² A pogrom és a hatóságok tétlensége intő jel volt a tamilok számára. A konfliktus még abban az évben nyílt háborúskodássá eszkalálódott.

A polgárháború kezdetét kétféleképpen is meghatározhatjuk. Major István egyik cikkében helyesen mutat rá az indiai tamilok erősen politikaorientált támogatása nyomán a hatvanas években kezdődött megmozdulások jelentőségére.⁵³ Ezek és a nyolcvanas évek eseményei között tamil részről kétségtelen a kontinuitás, ezért lehetséges a polgárháború nyitányaként is értelmezni őket. Én, a témával foglalkozó szakirodalom hagyományát követve, és abból kiindulva, hogy a nyolcvanas évek elejéig elvileg még kezelhetőek maradtak az események, az intenzívebb fegyveres összecsapások 1983. évi kibontakozását szoktam kezdőpontnak tekinteni.

A harci cselekmények és a háború fejleményeinek részletes leírása jelentősen meghaladná e tanulmány kereteit. Alapvető katonai tanulságok nem is igen vonhatók le belőlük. Ma már világos, hogy a kezdeti több felkelőmozgalom fellépése készületlenül érte a szingaléz haderőt, melytől már igen korán a helyzet végleges megoldását várták. A Srí Lanká-i hadsereg valóban hullámszerű, de – számos objektív tényező által korlátozotva – általában

⁵⁰ A napi eseményekről számos folyóirat tudósított világszerte. Ld. pl: *The New York Times*, 1983. július 27.

⁵¹ C. R. de Silva szerint (i.m. p. 244.) a halálos áldozatok száma 471 fő, a tamilok általában 2000 halottról beszélnek.

⁵² A szingaléz politika súlyos adóssága, hogy a felelősöket máig nem nevezték meg.

⁵³ Major István: *A Srí Lanká-i tamil szeparatizmus indiai gyökerei*, Kül-Világ, 2006/3-4. szám, p. 55., <http://www.freeweb.hu/kul-vilag/2006/0304/major.pdf>, Letöltve: 2007.02.01.

gyenge teljesítményt nyújtott a polgárháború során.⁵⁴ A kilencvenes évek legeleje óta a tamilok küzdelmének főszereplője a már említett Tamil Eelam Felszabadító Tigrisei (LTTE) nevű fegyveres szervezet, mely a többi harcoló csoportot is magába olvasztotta vezetőjük Vélupillai Prabháharan irányítása alatt. A kétségkívül kiváló képességekkel rendelkező tamil vezér gerilla- és terrortaktikájával szemben a szingaléz kormányerők képtelenek hatékony ellenlépéseket kidolgozni. Napjainkban a világ más tájain is hasonló kimenetelű küzdelmek zajlanak reguláris katonai erők és irreguláris fegyveres csoportok között, így a jelenség már széles körben ismert.

Kitekintés és összefoglalás

A fentiekben áttekintettem a tamil és szingaléz népek konfliktusának történeti gyökereit az általános hivatkozási alapnak számító ókori kezdetektől az újkori kezdeteket jelentő gyarmati örökségen át a szuverén politikai kibontakozás során elkövetett hibáig. Ennek során említést tettem a két etnikum közti feszültségek gyarmati időkre visszavezethető társadalmi és belpolitikai gyökereiről. Kitértem továbbá a szingaléz kormányok azon lépéseire, melyek hozzájárultak a viszony végletes elmérgesítéséhez. Ismertettem a tamilok két markáns csoportját, azok eltérő helyzetét és törekvéseit. Ez utóbbi a szigetországiak egy részénél valóban nem kevésbé járult hozzá a háború kirobbanásához, mint a szingaléz politika. A Srí Lanká-i helyzet összetett és nyitott jellege miatt nehéz zárszót fűzni az elmondottakhoz, de mindenképpen érdemes még röviden jellemeznünk a polgárháború két évtizede után kialakult jelenlegi szituációt.

A 2002 februárjában megnyitott, és ma is (némi megszakítással és norvég közvetítéssel) folyó tűzszüneti- és béketárgyalások⁵⁵ számos fordulója ellenére a felek nemigen értek el

⁵⁴ Ezek között meg kell említeni, hogy Srí Lanká olyan szigetország, melynek környezetében hosszú ideig csupán egy állam (India) rendelkezett azzal a lehetőséggel, hogy csapást mérjen rá. Az ország honvédelmének alapkérdése tehát általában India magatartása volt. Az indiai kormány pedig rendre barátságosan viszonyult kicsiny szomszédjának viselt dolgaihoz. Emiatt a szigetállam hadserege sokáig csak igen formálisan készült a háborús működésre, az ország geostratégiai adottságai miatt pedig a szárazföldi erők szerepét ezen belül is minimálisra tervezték. A tamilok harcmodora viszont éppen ezt a haderőnemet állította komoly próba elé, melynek során a reguláris csapatok katonai eljárásai csak igen korlátozottan bizonyultak hatékonyak. Emellett kiterjedt esőerdővel az északi régió természetföldrajzi viszonyai is a gerilláknak kedveznek. Az itteni települések körzetei (sajnos részben egyes szingaléz katonák túlkapásai miatt) hamar ellenséges területekké váltak, ahol nehéz támaszpontokat kialakítani. Az ország nemzetbiztonsági elképzeléseiről, azok meghatározó tényezőiről és a polgárháború kezdeti szakaszáról ld.: Vernon L.B. Mendis: *National Security Concepts of States: Sri Lanka*, United Nations Institute for Disarmament Research, 1992.

⁵⁵ A tárgyalások publikus dokumentumait ld.: The Official Website of the Sri Lankan Governments Secretariat for Coordinating the Peace Progress (SLOPP),

áttörést. Mindössze egy tűzszüneti megállapodás született,⁵⁶ melynek törékeny voltára azóta is számos incidens hívja fel a figyelmet. A feleket egyszerre jellemzi a tárgyalási kényszer és a kompromisszumképtelenség, amely meglátásom szerint túlnyomórészt az alábbi helyzet következménye.

Szingaléz részről ma már a politikusok is lassan kénytelenek belátni, hogy a kialakult szituáció kezelése katonai eszközökkel lehetetlen, vagy legalábbis olyan áldozatokkal járna, amelyeket az ország képtelen lenne felvállalni. A békének ugyanakkor még nincs elég erős társadalmi bázisa. A régi konzervatív tényezők ugyanis máig érvényesülnek, miközben az emberek nagy részének „ingerküszöbe” oly mértékben megnőtt, hogy minden áldozata ellenére sem hajlandó igazán tudomást venni az északi területeken dúló behatárolt konfliktusról.⁵⁷ A gazdaság tartalékait ugyanakkor folyamatosan emészti a háború, a politikusok pedig, etnikai hovatarozásuktól függetlenül, állandó életveszéllyel néznek szembe.

Az északi tamil vidékeken – bár az utóbbi évtized során kialakult egy, a Tigrisek által kormányozott „törvényen kívüli” terület – a folyamatos szingaléz katonai nyomás miatt a normális közösségi élet megszervezhetetlen. Az LTTE harci módszerei kiállták ugyan a hatékonyság próbáját, de azok a nemzetközi jogot és normákat durván megsértik.

A külföldi (főleg a nyugati) kormányok terroristáknak tekintik őket, és elzárták egykor kiterjedt nyugati vállalkozásaiktól és anyagi bázisaiktól. Pénzügyi és hadkiegészítési nehézségeik így egyre szaporodnak. Az idő is ellenfeiknek kedvez. Srí Lankán ugyanis nincsen népelesszabályozási törvény. A sziget ökológiai katasztrófával fenyegető, aggasztó túlnépesedése mellett ennek az eredménye, hogy a lényegesen gyorsabban gyarapodó szingaléz populáció egyre nagyobb arányát teszi ki a társadalomnak. Ez kimondatlanul is a háború „biológiai” színtere, ahol a tamiloknak csak akkor van esélyük a győzelemre, ha sikerül lezárniuk településterületeiket az esetleges bevándorló szingalézek előtt és biztosítják saját közösségi jogait a többségi szavazás alapján működő mechanizmusokon kívül. Erre a legalkalmasabb az önálló államiság lenne, mely szinte az egyetlen dolog, amit Kotte nem hajlandó elfogadni.⁵⁸ A szingaléz érvelést aláhúzza az a tény, hogy a tamilok által lakott vidék több száz kilométeren át húzódó vékony területsávja nemigen tudna önálló lábba állni, államként életképtelen. Az LTTE tárgyalási képességeit saját vezetőinek személyes ambíciói is csökkentik. Prabháharan és bizalmasai hozzászótkak, hogy szinte korlátlan hatalom birtokosai

<http://www.peaceinsrilanka.org/peace2005/Insidepage/PeaceTalks/PeaceTalksMain.asp>, Letöltve: 2007. 02. 01.

⁵⁶ A tűzszüneti megállapodás 2002. február 23.-án lépett hatályba Erik Solheim norvég diplomata és stábjának bábáskodása mellett.

⁵⁷ Erről pl. Hardi Péter helyszíni riportját in: Szabad Föld 2006/8. szám, február 24.-március 2.

az általuk ellenőrzött területeken, melyet semmilyen alkotmányos keret nem köt gúzsba. Mindenfajta törvényes és demokratikus rendezés számukra csak visszalépés lenne a 23 éves harcukban megszerzett pozícióikhoz képest. A felsoroltak paradox módon egyszerre teszik kívánatossá és kérdésessé a békét, melynek tárgyalásai körül így legalább annyira ádáz küzdelem dúl, mint a hadszíntéren.

Jóslásokba nem bocsátkozhatom a békefolyamat sikeréről, avagy a háború lehetséges – bár adott körülmények között kevésbé valószínű – eszkalációjáról. Csupán megkíséreltem felvillantani néhány alapvető összefüggést a napjainkat jellemző állapotokat illetően. Csak remélhetem, hogy ezzel, és az ide vezető út ismertetésével segítettem az olvasót a napi események és a felek részéről időről-időre elhangzó hivatkozások jobb megértésében. Ha általános tanulságot kellene fűznöm a történetekhez, azt mondanám, hogy a nacionalizmus kétségtelen érték és közösségteremtő ereje ellenére Ázsiában sem okozott kisebb bonyodalmakat, mint Európában.

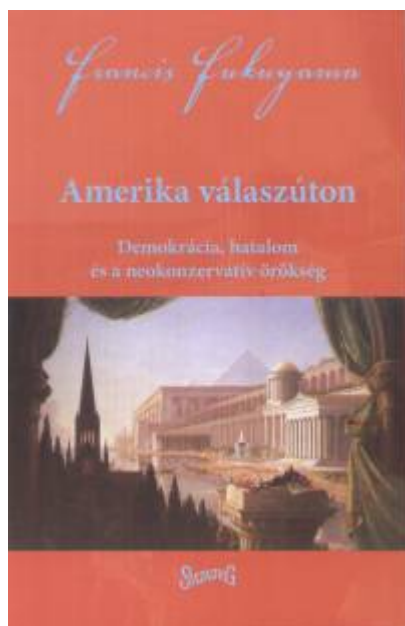
⁵⁸ Srí Lanká adminisztratív központja 1980-tól nem a széles körben ismert Colombo, hanem Srí Jayawardenepura-Kotte.

Kardos Gábor: A neokonzervativizmus kiigazítása

Francis Fukuyama: Amerika válaszüton. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség

Századvég, Budapest, 2006.
222 oldal

Az Egyesült Államok külpolitikája a világ többi állama számára a nemzetközi politikai környezet egyik legfontosabb eleme. Nem csoda ezért, hogy az amerikai külpolitika alakulását

rendkívül sokan elemzik az Egyesült Államokon kívül, és persze azon belül is. Ez utóbbi körbe tartozik az amerikai Francis Fukuyama is, aki a társadalomfejlődés és a nemzetközi viszonyok problémáinak tanulmányozójaként mindig egy-egy sarkalatos kérdésben nyilvánít véleményt. Így tette ezt legutóbbi önálló kötetében is, amely az Al-Kaida 2001. szeptember 11-i támadását követő amerikai külpolitikával foglalkozik. Az ennek részeként kirobbantott iraki háború napjaink legjelentősebb nemzetközi eseménye.

Francis Fukuyama számára, amint ezt könyve előszavában elmondja, személyes fontosságú az amerikai külpolitika alakulása. Hosszú ideje neokonzervatívnak tekintette magát, de rá kellett jönnie, hogy politikai szimbólumként és eszmekörként is, a neokonzervativizmus olyasvalamivé fejlődött, amit már nem tud vállalni. Könyve a neokonzervatív külpolitikai örökség vizsgálatával foglalkozik, és akár azt a címet is kaphatta volna, amit annak idején Szekfű Gyula híres cikksorozata viselt: „valahol utat tévesztettünk”. Fukuyama e reflexió mellett arra is kísérletet tesz, hogy új külpolitikai irányvonalat vázoljon fel az Egyesült Államok számára.

* Kardos Gábor docens az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi jogi tanszékének vezetője.

A szerző az első fejezetben rámutat arra, hogy egy átfogó preemptív háborús doktrína meghirdetése és Irak megtámadása nem volt magától értetődő válasz a 2001. szeptember 11-i támadásokra. A Bush kormány erősen eltúlozta az Egyesült Államokat ért fenyegetést az iraki tömegpusztító fegyvereket illetően, illetve azoknak terroristák kezébe kerülésével kapcsolatban, és alábecsülte Irak pacifikálásának nehézségeit, továbbá azt, hogy a világ hogyan fogadja az amerikai „jóindulatú hegemonia” eme jelét.

Fukuyama a munka második fejezetében vizsgálja a neokonzervatív politikai gondolkodás intellektuális gyökereit, amelyek szerinte a City College of New Yorkhoz kapcsolódó, jobbára zsidó származású értelmiségi csoport gondolataiból erednek. Ez az expanzív, intervencionista, demokráciát pártoló álláspont az, amely a neokonzervatív gondolatkör központi elemét adja, és amely ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy az amerikai katonai erő morális célok érdekében is felhasználható. A szerző idézi Kenneth Jowitt megjegyzését, amely szerint a liberális demokrácia világméretű győzelmének történelmi folyamata – amelyet éppen Fukuyama vizionált – túlságosan is *laissez faire*-nek tűnt e csoport, illetve a George W. Bush kormányzat számára, és így szükségesnek ítélték, hogy ahhoz az Egyesült Államok emeltyűt biztosítson.

Azaz, sajátos leninizmusról van itt szó. Fukuyama elhatárolódása főként ennek a leninizmusnak szól, aláhúzza azt, hogy a történelem végéről szóló híres könyvében a demokrácia hosszú távú győzelmét jósolta. (Ez az álláspont Jowitt szerint „passzív marxista”, szemben a Bush kabinet „leninizmusával”.)

A harmadik fejezet főként az Egyesült Államokat ért nemzetközi fenyegetést, illetve a preemptív, a preventív háborúig fejlesztő nemzetbiztonsági stratégiát elemzi. Amint rámutat, nem léptünk át abba a világba, amelyben a lator államok rutinszerűen tömegpusztító fegyvereket adnák át terroristáknak, következésképpen a preemptív és a preventív háború megkülönböztetése továbbra is lényeges. Egyetlen amerikai kormányzat sem képes csalhatatlanul felismerni, hogy mely vezetők és rezsimek oly érzéketlenek a belső és a nemzetközi környezeti változásokra, hogy megátalkodottságukban velük szemben elkerülhetetlen már a preventív háború is. A szerző szerint egyébként tévedés abból kiindulni, hogy az iraki háború a kezdetektől fogva egyértelmű koholmányokon alapuló bűnös összeesküvés volt, szerinte a kormánytisztviselők inkább túlzásban vétkesek.

A negyedik fejezet a nemzetközi legitimitáció és az amerikai küldetésstudat összefüggéseit vizsgálja. A múltban volt rá példa, hogy az Egyesült Államok felvilágosult módon cselekedett, a nemzetközi közjó érdekében járt el. A hidegháborús amerikai szerepet

felváltó, de változatlanul az amerikai kivételesség-tudaton alapuló „jóindulatú hegemonia” azonban nem csupán magas szintű kormányzati kompetenciát feltételez, de számos olyan feladatot is, – az afrikai békefenntartástól a szén-dioxid kibocsátás csökkentéséig – amelyet az Egyesült Államok terhesnek érez. A fő problémát azonban a jóindulatú hegemonia világméretű elutasítása jelenti.

Az ötödik fejezetben a szerző a demokrácia meghonosítása szempontjából különösen fontos elméleti kategóriákat vizsgál, így elsősorban a gazdasági és politikai fejlődést. Fukuyama legfőbb konklúziója az, hogy a reform iránti belső igény híján soha sem lehetséges a döntő fontosságú intézményi háttér kialakítása. A demokrácia átültetésének amerikai támogatását illetően pedig úgy foglal állást, hogy a gazdasági fejlődés bőkezűbb támogatására és az Egyesült Államok lágy hatalmának megfelelő alkalmazására, illetve az ezt szolgáló intézményi reformra van szükség.

A hatodik fejezet a világrend intézményrendszerével foglalkozik. A szerző megállapítása szerint a következő nemzedék legfőbb feladata lesz, hogy olyan új nemzetközi intézményeket hozzon létre, amelyek jobban megtalálják az egyensúlyt a hatékony működés és a legitimitás között. Fukuyama véleménye az, hogy az igen kevésbé hatékony és legalábbis az uralkodó amerikai felfogás szerint illegitim, – mert nem elszámoltatható – és megreformálhatatlan ENSZ helyett nem egy másik típusú globális intézményre van szükség, hanem az egymást átfedő intézmények sokaságára. Ezek jelentős részben máris léteznek, és a műholdak pályájával, a szabványokkal és még ezer másik kérdéssel foglalkoznak. Fukuyama szerint nemhogy a Biztonsági Tanács, de még a NATO konszenzusos döntéshozatala keretében történő amerikai cselekvés is túlzottan sokat áldozna fel a hatékonyságból a nemzetközi politikai legitimitás oltárán. Ez utóbbi intézményben többségi döntéshozatalra vagy annak egy végrehajtó testületre delegálására lenne szükség, állítja. Véleménye szerint olyan nemzetközi intézményt is létre kellene hozni, amely a jól működő kormányzati rendszerek exportjának legitimitását biztosítaná. Ez utóbbi megállapítások alapján az olvasó nem menekülhet attól a következtetéstől, hogy a szerző szerint a hatékonyság az erősek akaratának érvényesülését, míg a legitimitás annak a jóváhagyását kell, hogy jelentse. A nemzetközi intézmények szerepe pedig az lenne ezek szerint, hogy gondoskodjanak a lebonyolításról, illetve az egyes részterületek szabályozásáról.

A hetedik fejezetben a szerző egy újfajta amerikai külpolitikáról medítálva arra a következtetésre jut, hogy a hegemon hatalomnak, miközben hatalmát gyakorolja, nem csupán jóindulatúnak, de körültekintőnek és okosnak is kell lennie. Fukuyama ezzel a

megállapításával aligha lehet vitatkozni, illetve jelenlegi adminisztráció külpolitikáját kétségtelenül nehéz lenne körültekintőnek és okosnak tekinteni, de azért ez egy kicsit kevés egy új stratégiához.

Fukuyamának ebben a könyvében is jócskán olvashatunk találó megjegyzéseket, és az amerikai neokonzervatív külpolitika bírálatában aligha téved. Bírálata az „érted haragszom, nem ellened”-elv jegyében született, az általa javasolt módszer a körültekintőbb, a türelmesebb unilateralizmus.

A kötet igen szép kiállításban, gondos fordításban jelent meg. Nagyon hasznos, hogy a lefordított intézménynevek és szakkifejezések angol eredetijét a fordító lábjegyzetben közli.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Csicsmann László
Hoffmann Tamás
Lattmann Tamás
Marton Péter
Selmeczi Anna
Tóth Gergely

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.